

Povijest tiskara, knjižnica i čitaonica u Sisku od 1869. do 1940. godine

Sarkotić, Hrvoje

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:932611>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-02**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
IZVANREDNI DIPLOMSKI STUDIJ BIBLIOTEKARSTVA
Ak. god. 2019./2020.

Hrvoje Sarkotić

**Povijest tiskara, knjižnica i čitaonica u Sisku od 1869. do
1940. godine**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ana Barbarić

Zagreb, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Sadržaj

Sadržaj.....	iv
1. Uvod.....	5
2. Vojni Sisak - gospodarski i društveni razvoj.....	7
3. Razvoj tiskarstva i novinstva u Sisku od 1869. do 1940. godine.....	11
3.1. Tiskara Ivana Vončine.....	12
3.2. Tiskara Adolfa Fanta.....	16
3.3. Tiskara Josipa Čupaka i Janka Dujaka.....	18
3.4. Tiskara Janka Dujaka.....	19
3.5. Tiskara Sigismunda Jünkera.....	23
3.6. Tiskara Janka Stjepušina.....	26
3.7. Tiskara Gizele Čupak.....	28
3.8. Tiskara Vjekoslava Pelca.....	30
4. Razvoj knjižnica i čitaonica u Sisku do Drugog svjetskog rata.....	33
4.1. Narodna čitaonica.....	34
4.2. Knjižnica Obrtničko radničkog društva „Sloga“.....	35
4.3. Pučka čitaonica.....	37
4.4. Knjižnica Sigismunda Jünkera.....	39
4.5. Hrvatska čitaonica.....	39
4.6. Željezničarska čitaonica.....	40
4.7. Hrvatski društveni dom.....	41
4.8. Knjižnica Jugoslavenske čitaonice.....	44
4.9. Knjižnice kulturno povijesnih društava.....	45
4.10. Radničke čitaonice.....	46
5. Zaključak.....	48

1. Uvod

Nakon habsburško-turskih ratova i povlačenja Osmanlija južno od Save, započinje razdoblje postupnog socio-ekonomskog oporavka prostora Slavonije i Pokuplja. Habsburzi su odlučili riječnim putem povezati plodonosna područja Podunavlja i Vojvodine, a Sisak je, posebice Vojni Sisak kao njegov zasebni dio, zbog specifičnosti plovidbe Kupom, doživio gospodarski procvat, prije svega zahvaljujući trgovini.

Neuspješni ratovi, koje su Habsburzi vodili s Pruskom i Italijom doveli su do nužne reorganizacije Carstva Austro-ugarskom nagodbom 1867. g., kojom će prostor sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije, uključujući Civilni Sisak, pripasti ugarskom dijelu monarhije. Vojni Sisak je kao dio Vojne krajine zadržao austrijske zakone te će zbog toga imati veoma važnu ulogu u razvoju političkog, društvenog i kulturnog života u cijeloj Hrvatskoj. Naime, zastupnici Narodne stranke nezadovoljni uvjetima Hrvatsko-ugarske nagodbe odabiru tiskanje, posebno novina, kao sredstvo borbe protiv unionista i njihova bana Levina Raucha. Tako početkom tiskanja lista *Zatočnik* 1869. g. u tiskari Ivana Vončine započinje razvoj tiskarstva i posljedično novinstva u Sisku.

Nakon završetka sukoba Narodne stranke s banom Rauchom i povratka Ivana Vončine u Zagreb, tiskarski posao nastavljaју Siščani. Tijekom godina, sve do početka Drugog svjetskog rata, u gradu svoje tiskare imaju Adolf Fanto, Janko Dujak, Sigismund Jünker, Vjekoslav Pelc i dr. Iako pojedini tiskari, primjerice Jünker i Pelc, shvaćaju tiskarstvo isključivo kao posao i ne dopuštaju utjecaj osobnih stavova na poslovanje, tiskarstvo će i dalje ostati neraskidivo povezano s politikom, čemu je najbolji dokaz poslovni, ali i životni put najvećeg sisačkog tiskara Janka Dujaka kao vjernog pristaše Grge Tuškana i Stranke prava.

Jedan od ciljeva tih istih političkih i društvenih djelatnika bilo je prosvjeđivanje građana jer u gradu koji se razvio oko trgovine i u manjoj mjeri oko obrta, nije bilo razumijevanja za kulturne ustanove. Prve knjižnice i čitaonice djelovale su uz gradska društva, koja su najčešće nosila stranački predznak što bitno utječe na izbor knjiga i novina koje se nude čitateljima, a kao što su novine bile zabranjivane, a tiskari i urednici kažnjavani novčano i zatvorskim kaznama, tako su i čitaonice i knjižnice bile zatvarane zbog oporbenog i proturežimskog djelovanja. Jačanjem pojedine političke opcije, njezin se utjecaj prenosi i na knjižnice i čitaonice, što je uočljivo sve do vremena prije početka Drugog svjetskog rata, primjerice u

knjižnici Jugoslavenske čitaonice ili u radničkim čitaonicama u tvornicama i radničkim komorama.

Cilj ovog rada povijesni je prikaz razvoja tiskara, knjižnica i čitaonica u Sisku, te kako je taj razvoj kreirao društveni, politički i kulturni identitet grada. Rad je podijeljen u 3 dijela: prvi dio donosi kratki prikaz gospodarskog razvoja Vojnog Siska, drugi dio obrađuje razvoj tiskara, njihove vlasnike i najvažnija izdanja, među kojima prevladavaju novine kao najvažnije sredstvo širenja političkih i društvenih ideja, a treći i završni dio rada donosi pregled prvih čitaonica i knjižnica u gradu Sisku, koje su također većim dijelom nastajale pod utjecajem politike i služile kao mjesto okupljanja političkih istomišljenika.

2. Vojni Sisak - gospodarski i društveni razvoj

Nakon niza habsburško-turskih ratova, mirom u Beogradu 1739. g. granica s Turskom na pedesetak se godina stabilizirala na rijeci Savi, što je omogućilo postupni oporavak i modernizaciju prostora Vojne krajine. Zbog toga su reforme carice Marije Terezije bile nužne, a za sisačko područje posebno je važna reforma o izgradnji riječnog plovnog puta. Naime, tijekom turske okupacije Slavonije i Pokuplja, trgovački put išao je preko Ljubljane do Trsta, a sada je odlučeno da se Podunavlje poveže riječnim putem s lukama na Jadranskom moru. Riječni put vodio bi do Karlovca, a zatim bi se roba Karolinskom cestom prevozila do Rijeke i Bakra (Slukan Altić, 2012: 52). Rijeka Kupa uzvodno od Siska prema Karlovcu plića je od Dunava i Save pa je Vojni Sisak trebao poslužiti kao luka za pretovar robe na brodove s plićim gazom, koji bi nastavili putovanje dalje prema Karlovcu, što je bilo presudno za razvoj tog dijela Siska.

Od 1760. g. započinje uređivanje plovnog puta Kupom, a na desnoj obali Kupe, sigurnijoj od poplava i visoke vode 1765. g., prema nacrtima austrijskog inženjera Maximiliana Fremauta, zaduženog za uređenje toka Kupe i izgradnju magazina, izgrađen je Žitni magazin i na tom mjestu stoji do danas. Krajiške vlasti su 1785. g. izradile projektni plan za izgradnju Vojnog Siska, prema kojem je do 1790. g. na desnoj obali Kupe izgrađeno 35 stambenih kuća u tri ulice - Petrinjskoj, Rožmarinskoj i Školskoj. Stanovnici tih ulica bili su vlasnici kuća s vrtovima, ali posjedovali su i oranice i livade, a pojedini i vinograde (Slukan Altić, 2012: 60).

Iako su nagli razvoj Vojnog Siska usporili napoleonski ratovi, pa 1809. g. i samo zauzimanje grada od strane Francuza, Vojni je Sisak 1813. g. imao već 50 izgrađenih kuća, što je dokaz njegova intenzivnog razvoja, a od posebnog značaja za razvoj trebala je biti izgradnja željeznice, koja bi značajno smanjila troškove prijevoza robe. Josip Kajetan Knežić radeći na rekonstrukciji Jozefine, koja je spajala Karlovac sa Senjom, došao je na ideju izgradnje željeznice i već je 1838. g. izradio plan željezničke pruge koja bi kretala iz Vojnog Siska, pratila dolinu rijeke Gline i završavala nedaleko Josipdola, u Bandinom Selu, a zatim bi se roba prevozila upravo Jozefinom do Senja (Slukan Altić, 2012: 69). Željeznička postaja trebala je biti izgrađena u blizini Žitnog trga, glavnog trga u Vojnom Sisku, uz žitne magazine na obali Kupe, kako bi se olakšao pretovar robe, koja bi stigla brodovima, a odatle bi pruga nastavila prema selu Caprag i dalje zamišljenom trasom prema moru.

Kroz godine izgrađene su dodatna skladišta i vojni objekti, ali i reprezentativne kuće najbogatijih trgovaca, zatim hotel, telegrafska agencija, pošta, časnička pisarna i vojni čardak, a 1806. g. na tzv. „Sisačkom berdu“ izgrađen je prvi bolnički objekt u povijesti grada. U Civilnom Sisku tada nije bilo bolnice pa su građani odlazili na liječenje upravo u Vojni Sisak. Potrajalo je to do 1870. g. i otvaranja prvih bolničkih kapaciteta u Civilnom Sisku, dok bolnički objekti na „Sisačkom berdu“ nastavljaju djelovati kao starački dom sve do 1896. g. (Čakširan, 2009: 14).

Godina 1820. označuje pak početak organiziranja školstva na području Vojnog Siska, no nastava će se odvijati u neprikladnim uvjetima privatnih kuća sve do gradnje prve školske zgrade 1846. g. Do ujedinjenja s Civilnim Siskom u Vojnom dijelu grada djelovat će više učitelja i škola, a kao zanimljivost ističe se da je trgovačko udruženje Vojnog Siska osnovalo i stručnu trgovačku školu (Čakširan, 2009: 16).

Manju ulogu u gospodarskom razvoju Vojnog Siska odigrali su obrtnici. Iako se većina obrtničke proizvodnje odvijala u Civilnom Sisku i Petrinji, sitni su obrtnici u Vojnom Sisku pronašli svoje tržište. Carica Marija Terezija diplomom od 18. prosinca 1773. g. proglasila je Petrinju središtem glavnog ceha (*Haupt-gränz Zunftlade*), a jedna od filijala, uz Dubicu, Kostajnicu i Glinu, nalazila se u Vojnom Sisku (Golec, 2003: 208). Obrtnici iz Vojnog Siska bili su učlanjeni u veliki Bravarsko-stolarsko-kovački ceh (poznat i kao ujedinjeni njemački ceh - *Vereinigte Deutsche Zunft*) koji je okupljao bravare, kovače, stolare, pekare, te kolarske i tesarske majstore (Golec, 2003: 229). Osim ovog velikog ceha, obrtnici iz Vojnog Siska bili su članovi i drugih cehova - krojačkog, mesarskog, čizmarskog. Godine 1836. u Civilnom Sisku osnovano je cehovsko udruženje kojem su kao članovi pristupili i obrtnici Vojnog Siska. Razlog ovoj cehovskoj suradnji bilo je slabo opće stanje obrta u oba Siska, a s vremenom će ovo povezivanje rezultirati i rastom broja različitih obrta i rastom članova ceha.

Na području Vojnog Siska započinje i razvoj industrije. Iako se industrijalizacija intenzivnije razvija od dolaska željeznice, njezin početak na sisačkom području veže se uz pivovaru koju je 1855. g. izgradio doseljeni Čeh Novak. To je ujedno i najstarije industrijsko poduzeće u Sisku i jedna od najstarijih pivovara u hrvatskim zemljama (Kušanić, 2011: 8). U obliku manufakture postojala je i ciglana, što je zametak industrijske grane po kojoj će Sisak već od druge polovice 70-ih godina 19. st. biti nadaleko poznat prije svega zahvaljujući obiteljima Fulla i Colussi.

Trgovina je bila najdominantnija gospodarska grana u Vojnom Sisku, najveća financijska dobit dolazila je od nje, a trgovački stalež bio je najbrojniji i najbogatiji. Trgovci u Vojnoj krajini, pa tako i u Vojnom Sisku, dijele se na veletrgovce koji su trgovali solju, željezom, žitom, vunom, duhanom i sl., zatim dućanski, odnosno sitni trgovci, usmjereni na lokalno tržište, koji su imali vlastite trgovine i u njima opskrbljivali građanstvo te kramari koji su trgovali svojom robom na malo, posjećujući sajmove i proštenja. Kako bi netko postao trgovac, prvo je trebao dobiti odobrenje vojnih vlasti, koje su procjenjivale njegovo imovinsko stanje, njegovu sposobnost, te je li trgovina potrebna. Najvažnija izvozna roba Vojne krajine bila je stoka, vino, rakija, med, vosak i žito. Trgovina drvetom kasnije će se intenzivirati te, uz stabilnu trgovinu žitom, biti najvažnija trgovačka grana (Čakširan, 2009: 36).

Upravo će trgovina odigrati ključnu ulogu u ujedinjenju Vojnog s Civilnim Siskom, nakon razvojačenja Vojne krajine 1871. g. Za fizičko povezivanje Vojnog i Civilnog Siska posebno je važna 1862. g. Naime, te godine dovršena je izgradnja drvenog mosta koji će povezati dvije obale Kupe. Dotad su se ljudi i roba prevozili dvjema skelama, ali vremenom pokazale su se one kao nedovoljne u zadovoljavanju potreba grada. Budući da su bile u vlasništvu Kaptola, a zatim se iznajmljivale privatnim osobama, gradnja mosta nailazila je na otpor upravo od strane Kaptola, koji je smatrao da će povezivanjem Vojnog i Civilnog Siska oslabiti svoj utjecaj i smanjiti financijsku dobit. Ipak, zajedničkim naporom trgovaca iz Civilnog i Vojnog Siska, most je u konačnici izgrađen, a spajanje se kvalitetno odrazilo na promet i trgovinu u oba dijela grada.

Iste 1862. g. završena je gradnja poznate željezničke dionice Zidani most - Zagreb - Sisak, koja je završavala u Civilnom Sisku, pa je Vojni Sisak djelomično izgubio na svojoj prometno-trgovačkoj važnosti, posebno nakon gradnje teretne luke na lijevoj, „civilnoj“ obali Kupe 1869. g. Želja trgovaca iz Vojnog Siska da se željezničkim mostom poveže Civilni Sisak i naselje Caprag s njihove strane Kupe, gdje se nalazila kvalitetnija infrastruktura za utovar i istovar brodova, nije pala na plodno tlo, budući da se trgovci iz Civilnog dijela grada nisu željeli prihvatiti neminovno smanjenje dobiti, koje bi uslijedilo nakon željezničkog povezivanja Civilnog Siska s Capragom. Spor se nastavio i nakon ujedinjenja Civilnog i Vojnog Siska 1874. g., a završit će tek 1882. g. gradnjom željezničkog mosta, točno 20 godina nakon dolaska željeznice u Sisak.

Usprkos sporovima, trgovci Civilnog i Vojnog Siska bili su najutjecajnije osobe gradskog života. Poslovnim vezama širom Austro-Ugarske Monarhije, ali i van nje, povećavali

su svoj kapital i ulagali ga u daljnje poslove i modernizaciju trgovine. O njihovoj snazi i moći svjedoči i osnivanje „Krajiškog konzorcija za eksploataciju šuma i gradnju prometnica“, što je bio čin otpora nepovoljnoj Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, zatim udruženja trgovca kao što su Trgovački odbor, Trgovački gremij, te u konačnici osnivanje Trgovačko-obrtne komore 8. lipnja 1870., kada je sisački trgovac Aleksandar Gliederer izabran za predsjednika, Ivan Vončina za potpredsjednika, a Milan Makanec za tajnika Komore (Horvat, 1994: 58). Osim stjecanja financijske dobiti, sisački su se trgovci posvetili i društveno-kulturnom životu, obilato ga financirajući s ciljem podizanja nacionalne svijesti građana Siska i konačnog ujedinjenja Civilnog i Vojnog Siska u slobodni kraljevski grad 1874. g. s Franjom Lovrićem kao gradonačelnikom. Njihovim djelovanjem Vojni je Sisak također postao glavno uporište oporbene Narodne stranke, što će rezultirati razvojem tiskarstva i novinstva na sisačkom području.

3. Razvoj tiskarstva i novinstva u Sisku od 1869. do 1940. godine

Habsburška je Monarhija (u razdoblju od 1804. do 1867. godine ta se država tvorevina nazivala Austrijskim Carstvom) vodila neuspješne ratove s novim snagama na tlu Europe, Italijom i Pruskom. Kako bi spasio državu od sloma, car Franjo Josip I. i njegov dvor pregovaraju s Ugarskom te stvaraju dualističku državu pod imenom Austro-Ugarska Monarhija.

Novoimenovana država godine 1867. podijeljena je Austro-ugarskom nagodbom na dvije cjeline koje zajednički provode vanjsku politiku te imaju zajedničku vojsku i financije za određene zajedničke poslove. Nagodbom su Hrvatska i Slavonija pripale Ugarskoj dok su prostorom Dalmacije i Istre i dalje nastavili upravljati Austrijanci. U Dalmaciji i Istri počeli su vrijediti Temeljni zakoni koji su jamčili opća građanska prava, jednako pravo naroda na vlastitu narodnost i jezik te ravnopravnost jezika u sredinama s nacionalno izmiješanim stanovništvom (Goldstein, 2003: 189).

Hrvatska (prostor današnje sjeverne i sjeverozapadne Hrvatske) i Slavonija Nagodbom su pripale Ugarskoj, a pregovori o pravu na vlastitu narodnost i jezik, sve ono što je u Dalmaciji i Istri uređeno samim potpadanjem pod austrijsku vlast, tek su se trebali odviti. Ugarska kao tvrd pregovarač nije željela napraviti nijedan ustupak prema Hrvatskoj veći od pokrajinske autonomije, koji bi se u konačnici pokazao beznačajnim. Zagovarajući cjelovitost svoje kraljevine, Ugarska nije niti uzela u razmatranje prijedlog članova Narodne stranke (na čelu s biskupom Strossmayerom), kao hrvatskih predstavnika, o široj autonomiji s ponekim obilježjima državnosti. Pregovori su završeni tako što je novi hrvatski ban Levin Rauch krajem 1867. godine proveo nasilne izbore na kojima će pobijediti unionisti. Unionisti kao pristalice dualističkog uređenja Austro-Ugarske Monarhije prihvaćaju mađarske uvjete i 1868. godine sklapaju Hrvatsko-ugarsku nagodbu.

Hrvatsko-ugarskom nagodbom Hrvatska i Slavonija postale su nadležne za svoje unutrašnje poslove, pravosuđe, školstvo i vjerske poslove. Hrvati su dobili status političkog naroda koji čini s Ugarskom jednu državnu zajednicu. Ubrzo je na površinu isplivala posvemašnja ovisnost hrvatskih krajeva o Ugarskoj. Vladar je mogao imenovati hrvatskog bana tek nakon odobrenja ugarskog ministra-predsjednika, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar u središnjoj vladi u Beču nije odgovarao Hrvatskom već Ugarskom saboru, Rijeka je poznatom malverzacijom pod nazivom Riječka krpica pripala Ugarskoj, a financijska ovisnost o Ugarskoj bila je posvemašnja. Svi ekonomski i financijski poslovi, od poreza do trgovine, bankarstva i

željeznica bili su zajednički. Problem se temeljio na tome što je jedino ugarska vlada imala pravo na procjenu provođenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, a kršenja ugovora s mađarske strane nisu se mogla sankcionirati (Goldstein, 2003: 190).

Vlada je, uz cjelokupni državni aparat, kao metodu održavanja vlasti koristila i tisak. Njezina izdanja većim su dijelom antinacionalnog karaktera i zbog toga nisu prihvaćena među širim slojevima stanovništva te se mogu pronaći najčešće u državnim službama i uredima. S druge strane, oporbene novine kao oblik stranačkog tiska od posebne su važnosti jer su, uz održavanje javnih skupova, jedini oblik prenošenja političkih stavova i jedan od glavnih načina kako da oporbena politička stranka pokuša osvojiti vlast.

Opće nezadovoljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji potaknulo je Narodnu stranku na opozicijsko djelovanje i snažnu kritiku vlasti zbog odredbi prihvaćenih potpisivanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe. Kao reakcija na Nagodbu tisak i novine igrali su iznimno važnu ulogu, no zbog političkih prilika u Banskoj Hrvatskoj, u kojoj je ban Levin Rauch nametnuo oštre cenzorske zakone i u kojoj nije bilo dozvoljeno objavljivanje i tiskanje proturežimskih listova, Narodna je stranka odabrala Vojni Sisak kao mjesto objavljivanja svojeg stranačkog glasila. Naime, dio Siska s desne obale Kupe, Vojni Sisak, za razliku od Civilnog Siska s lijeve obale, nije potpao Austro-ugarskom nagodbom Ugarskoj, nego je kao dio Vojne krajine (koja će potrajati još nekoliko godina) ostao pod upravom Austrije. Vojni je Sisak kao dio Vojne krajine bio pod izravnom carskom upravom i imao drugačije zakone o tisku, a vojni sudovi ponekad su zauzimali liberalnije stavove prema problematici iz društveno - političkih sukoba Banske Hrvatske. Zbog toga su se urednici *Zatočnika*, glasila Narodne stranke tiskanog u prvoj sisačkoj tiskari, tiskari Ivana Vončine, mogli baviti aktualnim političkim prilikama i u Banskoj Hrvatskoj i u cijeloj Monarhiji, a Sisak je postao središtem političkih zbivanja (Obradović, 2007a: 14).

3.1. Tiskara Ivana Vončine

U čitaonicama i još nekim okupljalištima, kao što su kavane i svratišta, ali i obrtničke radionice, čitale su se uglavnom oporbene novine. Uzrok javnog čitanja novina bio je znatan broj nepismenog stanovništva, a javno je čitanje također omogućavalo da politički istomišljenici ili pripadnici istog staleža rasprave o temama o kojima su upravo čitali. Tako

nastaju i lokalne novine, podijeljene po političkoj orijentaciji i staleškoj pripadnosti, a glavni motiv za pokretanje novina, svijest je o njihovoj utjecaju i moći. Sisak tu nije bio izuzetak (Obradović, 2007a: 13).

Početak tiskarstva u Sisku smatra se osnivanje tiskare Ivana Vončine¹ i pokretanje lista *Zatočnik*, glasila Narodne stranke, 1869. godine. Tiskara je bila smještena na desnoj obali Kupe, u tadašnjem Vojnom Sisku, koji je kao dio Vojne Krajine bio pod izravnom vojnom upravom carske vlasti pa u njemu na snazi nisu bili cenzorski zakoni Banske Hrvatske. Tiskarska oprema kupljena je u Zagrebu, a Vončina se kao vlasnik tiskare i prvi glavni urednik lista *Zatočnik* preselio u Sisak.

U to vrijeme u Sisku je cvjetala trgovina, posebice drvetom i žitom, pa su trgovci imali vodeću ulogu u gospodarskom i društvenom životu grada. Domaći trgovci u velikoj su mjeri bili pristaše oporbene Narodne stranke, a financijski snažni stranci, koji su u Sisak stigli samo u potrazi za kapitalom, bili su većim dijelom pristaše vladine politike i bana Levina Raucha. Iako se stanovništvo razilazilo u političkim stavovima, izlaženje prvih novina u gradu dočekano je s oduševljenjem. Građani su bili svjesni da *Zatočnik* nisu lokalne novine, ali shvatili su kolika je njegova važnost u borbi protiv Hrvatsko-ugarske nagodbe i bili zadovoljni jer je Sisak na taj način došao u samo središte političkih zbivanja. S posebnim oduševljenjem dočekali su ga građani Vojnog Siska, koji su se osjećali zapostavljeno u odnosu na Civilni Sisak, te su u izdavanju *Zatočnika* vidjeli nadu da će se u hrvatskoj i ugarskoj čuti i za njihov dio grada. O tome svjedoče riječi sisačkog ljekarnika Aleksandera Vernaka u svečanom govoru prigodom izlaska oglednog broja, koje je prenio *Zatočnik* u prvom broju:

„Dan ovaj, dan je radosti za cieleu krajinu. Hvala Vam gospodo i vrli rodoljubi, što ste se, kod nas - u preziranoj i od svieta ozloglašenoj krajini, naumili boriti za sveta prava mile nam, i Vam, cjelokupne domovine.“²

¹ Ivan Vončina, političar i publicist (Novi Vinodolski, 1827. - Zagreb, 1885.); završio je gimnaziju u Senju i Pravoslavnu akademiju u Zagrebu. Od 1850. g. radi u upravnoj službi u Karlovcu, Virovitici i Osijeku, od 1855. g. u Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beču. Od 1860. g. načelnik Karlovca, godinu kasnije prvi podžupan riječke županije. Vodio je borbu protiv bana Levina Raucha i Hrvatsko-ugarske nagodbe. U Vojnom Sisku 1869. g. pokrenuo prvu tiskaru u kojima je tiskao oporbene listove *Zatočnik* i *Branik*. Nakon Rauchova pada odlazi u Zagreb, gdje je bio gradonačelnik od 1877. do 1879. g. Zaslužan za utemeljenje Zemaljske obrtne škole u Zagrebu, preseljenje Zagrebačkog sveučilišta u zgradu u kojoj je i danas, osnivanje Kemijskog laboratorija i Botaničkog vrta. Karijeru završava kao predstojnik vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu.

² *Zatočnik*, br. 1, V. Sisak, 3. rujna 1869. Navedeno prema: Obradović, D. Povijest tiskarstva u Sisku 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (b), str. 11.

Slavlju svojih sugrađana priključili su se i Sišćani iz civilnog dijela grada, koji su prešli drveni most na Kupi, usprkos prijetnjama redarstva da će svi koji prijeđu most biti popisani i prijavljeni banu Rauchu. O oduševljenju građana bilo je riječi u prvom broju *Zatočnika*:

„Kad je jučer prvi naš list natiskan izletio izpod valjka, pozdraviše ga vrli naši Sišćani gruvanjem mužara. U to doba stigoše nam brzojavnim putem pozdravi i čestitke od gradjanah petrinskih i od zagrebačke omladine, a u večer pred 8 satih počasti nas gradjanstvo sisačko sjajnom bakljadom, praćenom pjevačkim društvom petrinskim „Slavuljem“ i regimentskom glasbom.“³

Značaj *Zatočnika* nadmašio je lokalne okvire baš kao što se i očekivalo i Sisak je postao okupljalište hrvatskih intelektualaca koji su se borili protiv Hrvatsko-ugarske nagodbe. Uz Vončinu se u Sisku često okupljaju prvaci Narodne stranke - Miškatović, Makanac, Božić, Kotur, Mrazović, Derenčin i drugi. Iako *Zatočnik* nisu lokalne novine, ubrzo se ipak javljaju prvi prilozima o životu u gradu, prvo iz pera Milutina Lovrića, prvog sisačkog reportera u *Zatočniku*, a zatim i ostalih. Članci su najčešće govorili o pitanjima školstva ili novim zakonima (primjerice, o zakonu o povišenju stanarina). Uz prve članke i izvještaje iz Siska, *Zatočnik* je utjecao na razvoj Siska i na druge načine. Svečanost upriličena prilikom izlaženja prvog broja lista, potaknula je građane na osnivanje društva za okupljanje trgovačke mladeži „Danica“, koje će se veoma brzo pretvoriti u pjevačko društvo i u tom obliku nastaviti djelovati do današnjih dana (Obradović, 2007b: 12).

Osim kulturnog utjecaja, značajan je doprinos *Zatočnika* i u gospodarskoj sferi života grada. Broj *Zatočnika* od 25. listopada 1869. g. piše o inicijativi za pokretanje trgovačke komore u Vojnom Sisku. Ivan Vončina kao urednik lista posebno se angažirao u pokretanju Trgovinsko-obrtne komore pa je bio i njezinim potpredsjednikom. Važnost Trgovinsko-obrtne komore bila je u tome što je omogućila izjednačavanje Vojnog s Civilnim Siskom, koji je cvjetao uz trgovinu, a građani iz vojnog dijela grada očekivali su da će se isto dogoditi i njima. Kao poticaj razvoju trgovine u Vojnom Sisku, *Zatočnik* je, iako politički list, redovito informirao trgovce, prenoseći vijesti s bečke burze (Obradović, 2007a: 31).

U prvoj godini izlaženja Ivan Vončina i Josip Miškatović bili su potpisani kao glavni i odgovorni urednici, a autor većine članaka bio je Matija Mrazović. Članci najčešće nisu bili potpisivani, eventualno označeni inicijalom ili pseudonimom. Autori članaka bili su poznati

³ *Zatočnik*, br. 1, 3. rujna 1869. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 22.

uredništvu, ali garantirali su neobjavljivanje imena autora, jer su na taj način štitili autore od progona vlasti i moguće društvene osude. Ipak, u manjoj sredini kao Sisak autor se mogao identificirati prema stilu pisanja.

Glavni cilj *Zatočnika* bila je borba protiv Hrvatsko-ugarske nagodbe, a ubrzo nakon pokretanja i uhodavanja lista, Vončina, Miškatović i Mrazović kreću u rušenje bana Levina Raucha. Naime, njih trojica došli su u posjed inkriminirajućih dokumenata, koji su govorili o umiješanosti bana u korupcijsku aferu oko isušivanja Lonjskog polja. Iako se Rauch žestoko borio protiv urednika i autora *Zatočnika*, sudskim tužbama i člancima u *Narodnim novinama* koji su trebali demantirati *Zatočnik*, nije uspio sakriti činjenicu da je bio ortak konzorcija za isušivanje i da je nezakonitim radnjama stekao financijsku dobit. Nakon sudske presude u korist urednika i autora *Zatočnika*, Levin Rauch morao je odstupiti s mjesta bana 26. siječnja 1871. g. kada ga je zamijenio Koloman Bedeković.

Ubrzo nakon Rauchova pada, 25. ožujka 1871. g., sudski je zabranjeno izdavanje *Zatočnika*. Poučeni prijašnjim iskustvima, urednici nisu dugo čekali i već 27. ožujka objavili su prvi broj novog lista, imena *Branik*. Kao glavni urednik *Branika* bio je potpisan Klement Božić, a kao vlasnik Škender Bobek, no nakon povratka iz zatvora vlasništvo i uredništvo preuzeo je Vasilj Bratelj, a Klement Božić posvetio se izdavanju lista *Südslawische Zeitung*, s podnaslovom *Neue Folge*. „Originalni“ list *Südslawische Zeitung* pokrenuo je u Zagrebu još 1849. g. Dimitrija Demeter, a glavni urednik bio je češki publicist Josip Praus, koji će biti i vlasnik novog, sisačkog izdanja. List *Südslawische Zeitung* bio je dnevni list tiskan goticom na njemačkom jeziku, namijenjen oporbenoj lijevoj inteligenciji.

Ivan Vončina tiskaru će iste, 1871. g., preseliti natrag u Zagreb, gdje će nastaviti rad kao Dionička tiskara, a *Branik* će preimenovati u *Obzor*. Novine tog imena izlazit će do početka Drugog svjetskog rata, a dugo vremena nisu prekidale svoj odnos sa Siskom, već su objavljivale priloge sisačkih dopisnika o zbivanjima u Sisku. S druge strane list *Südslawische Zeitung* potrajat će tek do 30. lipnja 1871. g. i prestankom njegova izlaženja Sisak će privremeno ostati bez novinskih izdanja.

Osim navedenih novinskih izdanja, u tiskari Ivana Vončine tiskali su se plakati, pozivnice i tiskanice, zatim „Pervo godišnje izvestje o Glavnoj dečačkoj i Glavnoj devojačkoj učioni u Sisku koncem šk. god. 1870“, te niz knjiga političkog i gospodarskog sadržaja kao što su: *Listovi jednog antiunionista* Josipa Miškatovića iz 1870., *Ugarska i iztočno pitanje* Vasilja

Bratelj iz 1871., *O sjećanju i gajenju šuma* Vatroslava Račkog iz 1870. g. (Obradović, 2007b: 14).

3.2. Tiskara Adolfa Fanta

Vončinina je tiskara preseljena u Zagreb 1871. g. i Sisak u tom trenutku ostaje bez aktivnog tiskarskog poduzeća. Iste godine tu prazninu odlučio je ispuniti Adolf Fanto⁴ i preko Poglavarstva trgovišta Sisak podnio je Zemaljskoj vladi u Zagrebu molbu da pokrene „Litografsko Artistički zavod“. Zemaljska je vlada odobrila njegov zahtjev i 1872. g. Sisak je dobio prvu tiskaru od lokalnog značaja. U početku tiskara djeluje pod imenom „A. Fanto i drug“, a od 1874. g. tiskara djeluje samo pod Fantovim imenom. Budući da u dvadesetogodišnjem razdoblju, od 1872. do 1892. g., razni oblici tiskarskih proizvoda nose isključivo ime njegove tiskare, može se zaključiti kako je tiskara Adolfa Fanta bila jedina u gradu.

Već 1876. g. suvlasnikom tiskare postao je trgovac Norbert Bitroff te tiskara nastavlja djelovanje pod imenom „Sisačka tiskara“. Bitroff je u okviru tiskare djelovao i kao glavni urednik prvih sisačkih lokalnih novina - *Sisački Viestnik*. Novine su izlazile tek nekoliko mjeseci 1876. g., ali od posebne su važnosti za Sisak jer su bile prve novine lokalnog karaktera u gradu. Novine su se najviše bavile temama trgovine, koja je u vremenu prije razvitka preradbene industrije, uz promet, bila najvažniji pokretač gospodarstva u gradu. Budući da je u Sisak stizalo puno stranih trgovaca u potrazi za brzom zaradom i stjecanjem kapitala, najviše u trgovini drvetom, *Sisački Viestnik* izlazio je dvojezično na hrvatskom i njemačkom jeziku u dva stupca. Osim što se željelo novine učiniti dostupnima što većem broju čitatelja, dodatan razlog za dvojezičnost bilo je osiguravanje političke neutralnosti. O početku izlaženja *Sisačkog Viestnika* izvijestio je i zagrebački *Obzor*, koji je i dalje pratio situaciju u Sisku:

„(*Sisački Viestnik*.) pod ovim imenom izlazi od 13. kolovoza svake sedmice po jedan put na hrvatskom i njemačkom jeziku listić, posvećen trgovini i obrtu obće, a mjestnim sisačkim interesom napose. Cijena je listu, koji izdaje i uredjuje g. N Bitroff, na čitavu god. 4 for. Kako

⁴ Adolf Fanto, tiskar (?; 1846. - ?); doselio se u Sisak iz Austrije 1868. g. U jesen 1872. g. pokreće u Sisku tiskaru i grafičku radionicu. Uspješno ju je vodio 20 godina, naučnici su mu bili Janko Dujak i Sigismund Jünker. Tiskaru 1892. g. prodaje S. Jünkeru i seli u Beč. Bio je utemeljitelj i član Društva za podupiranje siromašne sisačke školske mladeži 1884. g.

je Sisak u trgovačkom prometu prvi grad u zemlji, list ovaj dobro uređivan, mogao bi biti koristan i uzdržati se. Kad nam je bila kazana nakana o njegovu izdanju, odmah smo ipak kazali, da nemožemo priznati potrebu, da se i u njemačkom jeziku izdaje, jer smo žalibože i odviše u trgovačkom domaćem svijetu njemačkom zduhom okruženi.“⁵

Osim trgovačkih tema, svoje mjesto u *Sisačkom Viestniku* pronašle su i vijesti iz gradskog života u stalnoj rubrici „Domaće vijesti“. Iz njih se saznaje o niskim cijenama nekretnina u Sisku, aktivnostima prvog sisačkog gradonačelnika Franje Lovrića oko uređenja i popravka grada, kupnji zemljišta za bolnicu, te niz podataka o kulturnom životu u gradu (Obradović, 2007a: 43).

Osim *Sisačkog Viestnika* Fanto je tiskao raznovrsne tiskanice, pozivnice, brošure i knjige. Od 1875. do 1883. g. tiskao je također sva godišnja izvješća sisačkih škola, a tiska i brojna pravila sisačkih društava, primjerice: „Izvješće upravljajućega odbora, o djelovanju Danice hrvatskoga pjevačkoga društva u Sisku za godinu 1874.“, „Pravila društva za podupiranje siromašne sisačke mladeži“ iz 1877., „Pravila Sisačke štedionice“ 1876. g. itd. (Obradović, 2007b: 16). Od knjiga tiskanih u Fantovoj tiskari najistaknutija su pedagoška djela sisačkog učitelja Antuna Cuvaja: *Risanje u pučkoj školi* iz 1879., *Rieč o zabavištih (Kindergärten)* iz 1880., *Školska radiona sisačka* iz 1884., te knjiga Koste Tomca *Uzroci poplavah u gornjoj Posavini i sredstva za odklonjenje istih* iz 1892. g. (Obradović, 2007a: 44).

U Fantovoj su tiskari zanat izučili Janko Dujak i Sigismund Jünker, kasnije najveći sisački tiskari i veliki poslovni rivali. Potonji će 1892. g. preuzeti tiskaru Adolfa Fanta u svoje vlasništvo.

⁵ Obzor, br. 204, 6. rujna 1876. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 42.

3.3. Tiskara Josipa Čupaka i Janka Dujaka

U Sisak 1889. g. dolazi Josip Čupak⁶ i osniva u Sisku tiskaru, knjigovežnicu i knjižaru. Od 1895. g. zajednički s Jankom Dujakom vodi „Knjižaru, tiskaru i knjigovežnicu“, a dokaz tomu da ga je suradnja s Dujakom izvukla iz financijskih neprilika je taj što je svoju zbirku pripovijedaka „Radničke pripovijesti“ tiskao kod Sigismunda Jünkera, a ne u vlastitoj tiskari. Čupak i Dujak vodili su tiskaru zajedno do 1899. g. kada je Čupak svoj udio prodao Dujaku, koji će nastaviti voditi tiskaru samostalno. Čupak se više nije vraćao tiskarskome i knjižarskome poslu, nego se posvetio svome političkom i društvenom angažmanu, prije svega organiziranju obrtništva (Obradović, 2007b: 17).

U zajedničkoj tiskari Čupaka i Dujaka tiskane su razne brošure, manja književna djela mahom sisačkih autora, gradski statuti, spomenice i pravila društava. Najvažnije novinsko izdanje u ovoj tiskari bio je *Hrvatski Radnički Glas* od 1897. do 1899. g. Novine su bile političko glasilo jedne frakcije Stranke prava, tzv. „domovinaša“, okupljenih oko sisačkog pravaša Grge Tuškana. U početku su izlazile u Zagrebu, ali kao oporbena glasilo bile su zabranjene, pa je tiskanje preseljeno u Sisak iz kojeg se s obzirom na blizinu i dobru prometnu povezanost, moglo jednostavno raspacavati novine i u glavnom gradu. Iako oporbena glasilo, *Hrvatski Radnički Glas* najmanje se borio protiv vlasti, već je pisao protiv druge frakcije Stranke prava okupljenih oko Josipa Franka, često vrijeđajući samog Franka na osobnoj razini zbog netrpeljivosti između njega i Grge Tuškana. Jedno od negativnih obilježja *Hrvatskog Radničkog Glasa* izraziti je antisemitizam. Pisalo se protiv istaknutih građana (najčešće trgovaca) židovske vjeroispovijesti, dovodilo u pitanje njihovo rodoljublje, pozivalo na odlazak i otvoreno ih se vrijeđalo pogrdnim izrazima. Zbog pogrdne antisemitske karikature jedan broj novina iz lipnja 1898. g. bio je zaplijenjen, no to je bila tek jedna u nizu zapljena u narednih nekoliko mjeseci. Glavni urednik novina Stjepan Osmec prijavljen je sudu, a protiv njega su bile usmjerene i mnogobrojne privatne tužbe sisačkih Židova.

⁶ Josip Čupak, tiskar i knjigoveža (Bjelovar, 1866. - Sisak, 1942.); nakon izučenog knjigoveškog zanata radio je u više gradova, a 1889. doselio se u Sisak. Osniva tiskaru, knjigovežnicu i knjižaru. Uključuje se u društveni i politički život grada. Član je brojnih društava i začetnik je organiziranog obrtničkog pokreta u gradu. Jedan je od osnivača Saveza hrvatskih obrtnika 1905. g. U knjižnici Obrtničko radničkog društva „Sloga“ bio je prvi knjižničar. Godine 1901. izabran je u Gradsko zastupstvo i u njemu djelovao gotovo 40 godina. U mladosti se bavio književnim radom, te je u tiskari Sigismunda Jünkera objavio zbirku pripovijedaka *Radničke pripovijesti*.

Hrvatski Radnički Glas s vremenom je, od glasila frakcije Stranke prava, postao lokalni list, a Sisak nakon prestanka njegova izlaženja 15. listopada 1899. g. ostaje na određeno vrijeme bez novinskog izdanja.

3.4. Tiskara Janka Dujaka

Janko Dujak⁷ jedan je od dvojice najvećih sisačkih tiskara, a tome u prilog govori da je najveći broj sisačkih izdanja proizašao iz njegove tiskare.

Tiskarski zanat izučio je zajedno s budućim konkurentom Sigismundom Jünkerom u tada jedinoj tiskari u gradu, onoj Adolfa Fanta. Godine 1887. dobio je „Izučni list“ i zapustio se na tzv. vandrovanje - lutajuće naukovanje i stjecanje iskustva u raznim krajevima. Na taj način, Dujak je prošao cijelu Hrvatsku, te Bosnu i Hercegovinu, Italiju, Francusku, Švicarsku i Austriju, a prema nekim izvorima stigao je parobrodom čak i u Egipat. Nekoliko godina proveo je u Mostaru, ali iz Hercegovine je protjeran nakon što je vlast zabranila tiskanje novina koje je uređivao. Uz nekoliko usputnih stanica vratio se u Sisak i 1895. g. počeo raditi s Josipom Čupakom u zajedničkoj tiskari. Nakon Čupakovog povlačenja iz tiskarskog posla, Dujak se osamostalio i od 1899. g. u Sisku djeluje „Knjižara, tiskara i knjigovežnica Janka Dujaka“.

Jedno od prvih izdanja osamostaljene Dujakove tiskare bio je „Posavski koledar. Koledar sa zabavom i poukom za prostu godinu 1900“, a od tada u Dujakovoj tiskari izlazi čitav niz tiskarskih proizvoda - kalendari, školska izvješća sisačkih škola, raznovrsne političke brošure, djela s različitih područja društvenog i gospodarskog života, spomenice, pravila gradskih društava, tiskanice, računi, cjenici i dr. (Obradović, 2007b: 20). U Dujakovoj tiskari mogu se nabaviti i konfeti, koriandoli (sjeckani papir), dopisnice i brzojavi za šaljivu poštu,

⁷ Janko Dujak, tiskar, nakladnik, novinar, pisac i političar (Sisak, 1869. - Sisak, 1925.); kod tiskara Adolfa Fanta izučio je slovoslagarski zanat 1887. g. Proputovao je kao šegrt Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Austriju, Italiju, Švicarsku i Francusku, a boravio je čak i u Egiptu. Godine 1895. vratio se u Sisak i zajedno s Josipom Čupakom vodio tiskaru. Četiri godine kasnije se osamostalio i vodio tiskaru, knjižaru i knjigovežnicu do svoje smrti. Dugi niz godina tiskao je novine u skladu s pravaškom politikom, a kao nakladnik tiskao je više od 130 naslova domaćih i svjetskih autora. Tiskao je i prvu seriju razglednica sa sisačkim motivima. Napisao je kazališnu komediju *Moć ljubavi* (1897.), a u rukopisu ostavio građu za Rječnik hrvatsko-srpskog čistog jezika. Među utemeljiteljima je Štedovnog i predujamnog društva (1897.) i Hrvatskog radiše (1918.). Djelovao je kao član HPD „Danica“, DVD Sisak, Radničko obrtničkog društva „Sloga“, Hrvatskog sokola i bio član uprave Hrvatske čitaonice.

pozivnice na ples, plakati, papirnati vijenci za ukrašavanje dvorana, lampioni, božićni nakit, pisaći i crtaći pribor i još mnogo toga (Obradović, 2017: 50).

Janko Dujak objavljivao je također djela hrvatskih književnika, a osnovni kriterij prilikom izbora naslova bila je zavičajnost. Budući da je želio nešto reći o kraju kojem je pripadao, njegovoj povijesti i tradiciji, odabirao je djela koja su bila u vezi s prostorom grada Siska i njegove okolice. Autori su ispunjavali taj kriterij ako su bili rođeni u Sisku i okolici, dio života proveli u gradu ili se u njemu školovali, ili su pak obrađenom temom zahvaćali Dujakov zavičajni prostor, a posebnu je pažnju posvetio povijesnim i političkim temama. U prvu skupinu povijesne tematike ubrajaju se primjerice djela Viktora Rudolfa o Ljudevitu Posavskom (1907), Ivana Lugarića o Ljudevitu Gaju (1909), Zvonimira Pužara o banu Josipu Jelačiću (1905), ali i vlastita Dujakova djela: *Hrvatski mučenici grof Petar Šubić Zrinski i šura mu knez Fran Krsto Frankopan* (1903, 1919), te spomen spis o ubojstvu kraljice Jelisave (1898) (Obradović, 2017: 36). U skupinu političke i društvene literature ubrajaju se tiskani saborski govori Grge Tuškana, brošura o Stjepanu Radiću, zatim *Osvrt na gospodarske prilike u našoj Posavini* Mije Majnarića (1899), *Kratka uputa u obrtno knjigovodstvo s dodatkom o mjenibenom pravu* Mihovija Juga (1907), *Tumačenja o izravnih poreznih, te zemaljskih i občinskih daća; potrebna svakom posjedniku, trgovcu i obrtniku* (1904), *Pouka o privremenom oprost i popustu poreza* Fabijana Kovača (1906) (Obradović, 2017: 37). Objavljivao je Janko Dujak i igrokaze: vlastiti *Moć ljubavi* (1901, 1906), *Gospodin ravnatelj, Trovateljica, Udovac i Neženja* Viktora Rudolfa (pod pseudonimom Vladoje Pastorčić), a knjiga Zvonimira Pužara (pod pseudonimom Ljudevit Derešanac-Mijatov) o moslavačkom hajduku *Krvavi listovi iz života velikog hrvatskog hajduka Jocana Udmanića* bila je svojevrsni bestseller onog vremena, koji je imao nekoliko ponovljenih izdanja.

Uz djela hrvatskih autora, objavljivao je Janko Dujak u suradnji s prevoditeljem Pavlom Rakošem (u prijevodima se potpisuje i kao Selim Rakošev, Branimir Pekarić...) djela svjetske književnosti, koja među Dujakovim izdanjima prevladavaju nakon 1910. g. Cilj im je da se čitatelji, ali i naši književnici upoznaju s djelima lijepje književnosti drugih naroda, a na taj način s njihovim običajima, navikama i osobinama naroda, u svrhu širenja skupine obrazovanih naroda. Uzor su im njemačka, francuska, engleska i talijanska književnost, zatim nordijska, te ruska, češka i poljska, a dvije posljednje posebno ističe Rakoš (Obradović, 2017: 44). *Osveta* Karela Sabine, *Da ste prokleti!* Jana Janče, *Jan Marija Plojhar* Juliusa Zeyera, *Bakica* Božene Němcové, *Seljaci*, *Crni kaludjer* i *Slavenska duša* Antona Pavloviča Čehova, *Žrtva žene* i

Krvnik Honorea de Balzaca, *Nekad* Guy de Maupassanta, *Pripovijesti* i *Žetva* Rabindranatha Tagorea, te *Nais Micoulin* i *Jacques Damour* Emilea Zole tek su neki od niza naslova.

Od samog početka rada tiskare, Janko Dujak posvetit će se izdavanju pokladnih i satiričnih izdanja. Bila su tiskana ili zasebno ili kao prilog nekom novinskom izdanju. Već 1899. izlazi *Frank-futter*, a 1900. g. *Fašnik* čija je satirična oštrica uperena protiv političkih neistomišljenika domovinaške frakcije Stranke prava. List *Dereš* bio je čak i zaplijenjen 1906. g., a Dujak će još tiskati satirične listove: *Kvakač*, *Čutura*, *Rešetalo*. *Svetski glasnik iz sisačkog žabnjaka*, *Naša Cajtung*, *Mala Šornal* i dr. Pojedina od ovih izdanja bila su negativno nastrojena prema strancima u Sisku, posebno prema onima židovske vjeroispovijesti, pa je primjerice *Novi Naš Cajtung* uperen protiv Dujakova glavna konkurenta Sigismunda Jünkera.

Rivalstvo sa Sigismundom Jünkerom očituje se na više razina njihova zanata. Prva od njih su razglednice. Tako njihovim nadmetanjem nastaje niz umjetnički vrijednih razglednica koje prikazuju promjene vizure grada krajem 19. i u prvoj četvrtini 20. stoljeća. Uz razglednice, uzrok Dujakova i Jünkerova sukoba bile su službene gradske tiskanice. Naime, Jünker je smatrao kako gradska vlast daje neopravdanu prednost Dujaku i njegovoj tiskari prilikom tiskanja gradskih tiskanica pa je uputio i službenu pritužbu na Kotarski sud u Sisku, koji se prema njegovom mišljenju u tom favoriziranju Dujaka posebno isticao.

Posebno mjesto u djelovanju Janka Dujaka kao tiskara zauzima tiskanje novina, koje će u kontinuitetu izlaziti u njegovoj tiskari više od 30 godina, čak i nakon smrti samog Dujaka. Kao veoma pragmatičan čovjek Janko Dujak čvrsto je stajao uz drugog pragmatičara, pravaškog političara Grgu Tuškana. Grga Tuškan bio je najvažnija politička figura u Sisku, dugogodišnji saborski zastupnik, ali i društveni i kulturni djelatnik koji je trebao Dujakovu tiskaru za širenje svojih ideja te vlastitu promociju uopće. Dujak je s druge strane u Tuškanu pronašao dugogodišnjeg mecenu, koji će izravno ili neizravno potpomagati Dujakovu tiskaru i sva njegova izdanja.

Nakon prestanka izlaženja pravaškog *Hrvatskog Radničkog Glasa* u zajedničkoj tiskari Josipa Čupaka i Janka Dujaka, Sisak je ostao bez novinskog izdanja na kraće vrijeme. Već 11. veljače 1900. g. izlazi prvi broj *Sisačkog Viestnika*, neutralnog i informativnog tjednika kojem je glavni urednik i vlasnik bio sam Dujak, a narednih se gotovo godinu i pol dana bavio javnim prilikama u Sisku i sisačkom kotaru. Nakon 16. lipnja 1901. g. *Sisački Viestnik* izlazi tek povremeno, a 22. lipnja 1902. g. u Dujakovoj tiskari počinje izlaziti *Sisački Glas - glasilo za politiku i gospodarstvo*. Od samog početka novine su pravaški orijentirane, samim time i

oporbene, a iako nisu bile u njegovom formalnom vlasništvu, Grga Tuškan bio je njihov idejni začetnik i financijski pokretač. *Sisački Glas* bio je često cenzuriran i plijenjen, a razlozi su ili otvoreno kritiziranje Gradskog zastupstva, što je bilo u opreci s tiskovnim zakonima onog vremena ili zbog izrazitih i neugodnih i uvredljivih antisemitskih stavova, zbog čega su urednici novina bila kažnjavani novčano, ali i zatvorom. *Sisački Glas* služio je kao Tuškanov politički poligon, a sukobi nakon Tuškanova razlaza sa Stjepanom Radićem i Benjaminom Šuperinom, obilježiti će cijelo vrijeme izlaženja novina. Novine su definitivno zabranjene nakon broja od 31. svibnja 1908. g., a već 14. lipnja počinje izlaziti *Novi Sisački Glas - List za politiku i narodno gospodarstvo*.

Novi Sisački Glas nastavio je zastupati pravaške ideje mecene Grge Tuškana, ali ovog puta s pozicije hrvatsko-srpske koalicije kojoj je Stanka prava u međuvremenu pristupila. Također ga obilježavaju protumađaronski i antisemitski tekstovi te bijele praznine (što je bilo obilježje i njegova prethodnika) koje su označavale da je tu trebao stajati zabranjeni članak. Posljednji broj novina izašao je 31. ožujka 1912. g., a naslijedio ga je neutralni list *Sisak* koji će veoma brzo biti obustavljen jer nije mogao zadovoljiti nove kriterije u kojima su novine zbog političkih tekstova bile na snažnom udaru, što financijskom, što cenzorskom. Kao i *Sisak* i sljedeće novine proizašle iz Dujakove tiskare, *Posavac, list za gospodarstvo, pouku i zabavu* poslužile su održavanju kontinuiteta izlaženja novina jer su sa sjednica Gradskog zastupstva prenosile gole, suhoparne činjenice bez komentara pa je *Posavac*, kroz oglasni prostor u kojem je Dujak reklamirao svoj asortiman, više služio za nadmetanje s Jünkerom optužujući ga da si „*utvara ili bolje rekuć javno laže, da se samo kod njega dobivaju školske knjige i druge potrebstine*“⁸ Bez posebne najave, posljednji broj *Posavca* bio je 52., od 29. studenog 1913. godine.

Iste 1913. godine, ponovno počinje izlaziti *Sisački Glas*, a ovog puta Janko Dujak potpisan je kao vlasnik, izdavač i odgovorni urednik. Političko opredjeljenje lista promijenjeno je u skladu sa stavovima dugogodišnjeg mecene Grge Tuškana, te više ne promovira stavove Stranke prave, već se, posebno nakon 1. svjetskog rata, priklanja Demokratskoj stranci nastaloj spajanjem Hrvatsko-srpske koalicije i Samostalne radikalne stranke (Obradović, 2007a: 80).

Janko Dujak umire 1925. godine, ali *Sisački Glas* je nastavio izlaziti u tiskari, čije je vođenje preuzela Dujakova udovica, Marija. Iskustvo tiskanja stjecala je i ranijih godina kada

⁸ Posavac, br. 39, 30. kolovoza 1913. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 77.

je Janko Dujak služio zatvorske kazne zbog kršenja tiskarskih zakona, a novine koje je nastavila uređivati postale su režimski orijentirane te će ona tako izbjeći sve zabrane i kazne kojima je njezin suprug bio godinama izložen. Na taj način novine će izlaziti do samog zatvaranja tiskare 1934. godine.

3.5. Tiskara Sigismunda Jünkera

U Sisku od 1892. do 1940. g. tiskaru vodi Sigismund Jünker⁹. Ona nastaje spajanjem tiskare Adolfa Fanta (kod kojeg se Sigismund Jünker obrazovao za tiskara) i tiskare Julija Jünkera, Sigismundova oca. Naime, Julije Jünker pokrenuo je još 1881. g. tiskaru u Petrinji kako ne bi u Sisku stvarao konkurenciju svome rođaku Fantu, ali petrinjski su građani u želji da tiskaru vodi domaći čovjek već sljedeće, 1882. g., osnovali još jednu tiskaru. Zbog toga se Julije Jünker 1883. g. vraća u Sisak gdje će se baviti trgovinom i tiskarstvom (Golec, 1992: 24).

Sigismund Jünker kupio je tiskaru Adolfa Fanta i spojio je s onom svoga oca te tako nastaje Tiskara S. Jünkera. U njoj su tiskane brojne publikacije i novine, a u knjižari koju je Jünker otvorio uz tiskaru, nudio je raznovrsna izdanja, od novinskih koja ne izlaze u Sisku, do popularnih, te školske knjige i pisaći pribor. Zbog pretplata na mnogobrojna novinska izdanja koja je preuzimao u knjižari, ona će postati i mjestom okupljanja građana. Od svog učitelja Fanta preuzeo je običaj tiskanja godišnjih školskih izvješća, zatim izvješća o radu gradskog zastupstva, pravilnike, statute, ali i povijesne pripovijesti te djela popularne književnosti (Obradović, 2007b: 26).

U Jünkerovoj tiskari, knjižari i knjigovežnici moglo se naručiti izradu svih vrsta tiskanica i kupiti tiskanice za općinska poglavarstva i državne osnovne škole, uvezivati knjige, no o tome kakav je poduzetni trgovac i uspješni poslovni čovjek Sigismund Jünker govori činjenica da se kod njega moglo nabaviti predmeta koji nisu bili vezani uz tiskarski posao. Tako

⁹ Sigismund Jünker, tiskar i knjižar (Sisak, 1869. - Auschwitz-Birkenau, 1942.?); godine 1892. kupuje tiskaru svog učitelja Adolfa Fanta i spaja ju s tiskarom svog oca Julija. Uz tiskaru otvorio je i prvu knjižaru u gradu. Tiskao je novine, časopise, udžbenike i školska izvješća, a od knjiga se ističu naslovi: *Tristogodišnjica u spomen boja sisačkoga god. 1593.* Ferde Hefelea iz 1893. g.; *Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetgodišnjici i Statuti i pravilnici grada Siska* Fabijana Kovača, obje iz 1925. g. Pokrenuo i uređivao tjednik *Posavac*, bio je jedan od prvih fotografa i autor prvih razglednica u Sisku. Krajem 1904. g. otvorio je u svojoj kući javnu knjižnicu pod imenom „Leichbibliothek“ koja je nudila knjige isključivo na njemačkom jeziku. Zalagao se za pokretanje gimnazije u Sisku, bio član mnogobrojnih društava, te jedan od osnivača Društva za poljepšavanje Siska i okolice 1932. godine.

su se kod Jünkera mogle kupiti tambure i žičani instrumenti, a također je nudio i fotografsku opremu. Uz knjižaru Jünker je uredio i tamnu komoru za razvijanje fotografija, koju je svojim mušterijama dao na besplatno korištenje (Obradović, 2007b: 27).

Jedno od prvih izdanja u tiskari bile su novine *Posavac*, kojima je sam Jünker bio vlasnik i urednik, ali nije se dugo bavio uredničkim poslovima nego ih je prepustio Josipu Čupaku i tipografu Adolfu Florianu. Prvi broj *Posavca* izašao je 23. prosinca 1892. godine, što su prve lokalne novine nakon izlaženja *Sisačkog Vjestnika* u tiskari Adolfa Fanta, 1876. godine. U uvodniku prvog broja *Posavac* je određen kao novine koje će se angažirati „u prvom redu oko unapredjivanja razvitka grada Siska na polju trgovačkom, obrtničkom i gospodarstvenom. Pretresivat će sve naše domaće prilike i okolnosti, a obazirat će se i na one iz okolice grada Siska.“¹⁰

Posavac je pokušaj informativnog novinarstva u lokalnoj sredini pa donosi komentare o stanju trgovine u Sisku ili primjerice stanje vodostaja važnog za riječni promet (iako je isti u padu od uvođenja željeznice), a posebnost novina pokušaj je razvijanja novinske polemike. Naime, Jünker i ostali urednici dopuštali su u sklopu *Posavca* tiskanje članaka koji nisu u skladu sa stavovima uredništva. Osim rasprave o trgovini, polemiziralo se i o potrebi osnivanja gimnazije i gradnji gimnazijske zgrade. Budući da je tiskanje novina bilo veoma skupo i u konačnici neprofitabilno, uredništvo *Posavca* prezentiralo je da su novine namijenjene ne samo Sisku, nego i okolici, Posavini, Pokuplju i Moslavini kako bi se privukli novi pretplatnici, ali nezainteresiranost većeg broja građana za novine, rezultiralo je posljednjim brojem od 30. prosinca 1893. g. i gašenjem novina.

Nakon prestanka izlaženja *Posavca*, Jünker određeno vrijeme neće tiskati novine te se više neće upuštati u uređivanje novina. Kao ozbiljan poslovni čovjek više se neće ni na koji način miješati u uređivačku politiku novina, već će s klijentima održavati strogo poslovan odnos, što je vidljivo po tome što je tiskanju pristupao bez političkih određenja te mu je bio važniji prihod od toga koja politička stranka tiska novine u njegovoj tiskari.

Iz tiskare Sigismunda Jünkera izlaze: *Kroatische-Slavonische Holz - Zeitung* (1900.) - strukovno-informativni list namijenjen prerađivačima i trgovcima drvom; *Bič* (1909.) - pokladni list s pošalicama usmjerenim prema istaknutim građanima (i prema Dujaku), no pazilo se da se ne prijede granica dobrog ukusa, a šale postanu uvredljive; *Žive novine* (1920.) - glasilo

¹⁰ *Posavac*, br. 1, 23. prosinca 1892. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 88.

humanitarnog „Izraelitičkog gospojinskog društva“; *Istina* (1919.) - glasilo socijaldemokrata, koje se obraća prije svega radnicima te ih poziva na povezivanje u organizacije, a zabranjeno je nakon svega nekoliko tjedana; *Pravednost* (1919. - 1920.) - izrazito antiklerikalno glasilo koje podržava program Socijalno - demokratske stranke, a tekstovi su namijenjeni radništvu i seljaštvu; *Katolička Posavina* (1920.) - pokušaj izdavanja katoličkog lista, koji je trebao izvještavati o vjerskom životu pojedinih društva, no u svega dva izašla broja urednik se uglavnom obračunavao s neistomišljenicima; *Hrvatski Zajedničar* (1919. - 1920.) - glasilo organizacije Hrvatske Zajednice, koje podržava Državu SHS, ali ju i kritizira nakon početnog zanosa želeći bolje uvjete života za narod te žestoko polemizira sa *Sisačkim Glasom*, kritizirajući i promjene političkih stavova Grge Tuškana kroz godine; *Hrvatsko srce* (1922. - 1923.) - zastupa politiku Hrvatskog bloka (čine ga Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava) i politiku Stjepana Radića, a posebnost su članci koje pišu žene te se u novinama ističe potreba stvaranja organizacije žena; *Hrvatski glas* (1924.) - podržava Hrvatsku republikansku seljačku stranku i Hrvatsku zajednicu, ali ne prati lokalnu politiku, već lokalne društvene i kulturne teme, školstvo, sport, uvjete rada u tvornicama i sl.; *Izborne novine* (1925. - 1926.) - novine Hrvatske seljačke stranke pokrenute za potrebu oblasnih izbora; *Posavina* (1933. - 1935.) - novine koje služe kao glasilo Jugoslavenske nacionalne stranke, svrha im je propagiranje vladajućeg režima i njegove politike, a neutralnost kritizira kao protivljenje režimu, ali i jedinstvu i slobodi; *Fašnički ričet* (1934.) - pokladni list koji satirički kritizira društveni život u gradu; *Naše novine* (1940.) - glasilo Radničke stranke u Zagrebu, koje će nakon uhićenja Božidara Adžije kratko izlaziti u tiskari Sigismunda Jünkera, a to je ujedno i posljednje izdanje u njegovoj tiskari.

Tiskanje *Posavine* preuzela je od Jünkera tiskara Vjekoslava Pelca, što je bio znak uspona tog tiskara. Godine 1940. upravo će Vjekoslav Pelc preuzeti Jünkerovu tiskaru. Sigismund Jünker tada će odseliti u Zagreb, a svoj će život završiti tragično u nacističkom logoru Auschwitz-Birkenau, najvjerojatnije 1942. godine.

3.6. Tiskara Janka Stjepušina

Tijekom 1900. g. u Sisku tiskaru otvara i Janko Stjepušin¹¹, tvorničar tambura i drugih žičanih glazbala. Godinu ranije preuzeo je tvornicu glazbala tvrtke A. Mungyaka i izrađivao 3 do 4 tisuće tamburica godišnje, a otvaranjem tiskare nudio je usluge litografije i tiskanja partitura za tamburaške orkestre. Tiskaru je otvorio uz svoju radionicu žičanih instrumenata i trgovinu glazbalima, u kojoj je nudio svoje proizvode, najčešće žičana narodna glazbala, ali i gitare, čela, flaute i ostale instrumente koje nije sam izrađivao. O Stjepušinovom poduzetničkom duhu govori i činjenica da je velik dio svojih proizvoda prodavao našim iseljenicima u Americi (Obradović, 2007b: 28).

Cilj ove tiskare i knjigovežnice bila je popularizacija tamburaške glazbe, stoga je većina izdanja takve vrste. Stjepušin je tiskao razne oglase, cjenike, plakate, kalendare, notni materijal, Tamburašku kazališnu knjižnicu, knjige suradnika i posljednjeg urednika *Tamburice* Viktora Rudolfa, pa i vlastito djelo „Tamburaška škola“ iz 1903. g., koje će doživjeti nekoliko izdanja, čak i u prijevodu na njemački jezik.

Najvažnije izdanje Stjepušinove tiskare bio je mjesečnik *Tamburica - Hrvatski tamburaški zbornik s nadopunom u zaglavlju - Poučno zabavni list sa glazbenimi prilozi za tamburaše*, prvi hrvatski tamburaški časopis, koji je izlazio od 1. srpnja 1903. g. pa do 1914. i izbijanja Prvog svjetskog rata. Nakladnik, tiskar i vlasnik ovog izdanja bio je sam Stjepušin, a za suradnike je imao mnogobrojne autoritete za to područje iz zemlje i svijeta, a posebno se isticao akademik Milutin pl. Farkaš koji je objavljivanje *Tamburice* obilno i financirao. Časopis je okupljao čitatelje koje je povezivala ljubav prema narodnoj glazbi i glazbalima te nije pratio dnevno-političke događaje kao ostala novinska izdanja u Sisku tog vremena, u čemu leži trajnija vrijednost ovog izdanja.

Stjepušin je kao sposoban poslovni čovjek pokrenuo tiskaru kako bi proširio već uhodani posao. U gradu veličine Siska, koji je tada brojio oko 7 tisuća stanovnika, Stjepušinova

¹¹ Janko Stjepušin, graditelj glazbala, učitelj plesa i nakladnik (Petrinja, 1861. - Zagreb, 1946.); godine 1889. u Sisku je počeo voditi trgovinu glazbala, a izrađivao je i tamburice. Njegova „Prva sisačka tvornica tamburah“ odlikovana je na Milenijskoj izložbi 1896. i na Pariškoj izložbi 1900. godine. Radio je na promicanju kulturnog života i popularizirao narodnu glazbu, pjesmu i kulturu općenito. Uspostavio je Zabavni odjel pri Obrtničko radničkom društvu „Sloga“, a kao školovani plesač (školovao se u Hamburgu, Berlinu i Beču) vodio je i Plesnu školu i radio na popularizaciji plesa u Sisku. U svojoj tiskari od 1903. do 1914. tiska prvi hrvatski tamburaški časopis *Tamburica*. Od 1921. g. do smrti živio je u Zagrebu.

tiskara bila je već treća, uz Dujakovu i Jünkerovu. O tome je pisao *Hrvatski tipograf*, novine Hrvatskog tipografskog društva, koje u članku govore i o uvjetima rada u svakoj od tiskara:

„U Sisku postoje tri tiskare i to: S. Jünker, J. Dujak i J. Stjepušin. Zaista malo čudno. Provincijalni gradić sa nešto preko 7000 stanovnika, sa dosta slabim prometom (uzev u obzir prije i sada), bez tvornica i inih poduzeća, pa ima tri tiskare! Skoro nevjerovatno! U Sisku izlaze sliedeći listovi: kod Jünkera *Novo sunce* (mjesečnik), *Pučka rieč* (polumjesečni list), kod Dujaka: *Napredni obrtnik* (polumjesečno obrtno glasilo), *Sisački glas* (polumjesečni list), kod Stjepušina *Tamburica* (ilustrovani mjesečnik). Iz toga se vidi, da je u Sisku više listova, nego u ijednom gradu naše pokrajine, razmjerno prema broju pučanstva. Prema tome zaposluje tiskara Jünker obično jednog ili dva slagara, od kojih jedan radi ujedno kod strojeva (*Schweizerdegen*) te po jedan do dva naučnika. Radno vrijeme je 10-satno. Plaće variraju između 14 do 28 k tjedno. Tiskara Dujak zaposluje obično dva do tri slagara, od ovih jedan radi kod strojeva. Jedan do tri naučnika. radno vrijeme je 9-satno. Plaće između 14-24 k tjedno. Tiskara Stjepušin zaposluje obično po jednog slagara - kadkada dva, dapače i tri - te jednog kamenotiskara, sa plaćom 6-10 k uz stan i obskrbu, odnosno 20 k bez svega. radno vrijeme 11 - satno. Blagdani se ne plaćaju ako se ne radi.“¹²

Radno vrijeme u Stjepušinovoj tiskari bilo je najduže, a radnici su bili najslabije plaćeni. Radnici su prigovarali na radno vrijeme duže od onog 10-satnog kojeg je propisivao obrtni zakon pa je Hrvatsko tipografsko društvo prigovaralo Stjepušinu jer su se zalagali da njihovi članovi imaju 8-satno radno vrijeme. Stjepušin je odgovarao da će dopustiti takvo radno vrijeme tek kad se ono uvede i u ostalim tiskarskim radionicama. Zbog tog sukoba oko prava radnika, *Hrvatski tipograf* pisao je u više navrata izrazito negativno o Stjepušinovoj tiskari:

„Jer kad bi vi znali, kakova je to tiskara, čudom bi se čudili i pitali: zar u ovoj šoštarnici radi svjestan tipograf? Suvišno je da rabim riječ tiskara. Pomislite si jednu malu mašinu, koncem obavitu, dvie do tri vrste pisma, nekoliko kvadrata i drvenih štegova. nekoliko prologa (*Durchschuss*) od kartona, nješto znakova za kajde (note); jedno dva do tri paketa papira. Kad ste si to sve predočili, imate celu sliku tiskare g. Stjepušina.“¹³

¹² Hrvatski tipograf, dopis iz Siska od 8. travnja 1905., Zagreb. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 117.

¹³ Hrvatski tipograf, br. 11, 21. studenoga 1903. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 117.

Padom interesa i potražnje za vrstama glazbala koja je proizvodio i prodavao, Janko Stjepušin prestaje s radom i u radionici i u tiskari 1921. g. te odlazi živjeti u Zagreb.

3.7. Tiskara Gizele Čupak

Godine 1905. utemeljena je tiskara Gizele Čupak, a vodili su je supružnici Gizela i Ivan Čupak. Ivan Čupak¹⁴ bio je izučeni knjigoveža i zbog prigovora u *Hrvatskom tipografu* kako se u malenom gradu otvara već četvrta tiskara (uz Dujakovu, Jünkerovu i Stjepušinovu), a k tome je ne bi vodio izučeni tiskar, Ivan Čupak je tiskaru otvorio na ime svoje supruge koja je bila tiskarski „majstor“. Ova tiskara nije dugo djelovala u Sisku jer se Ivan Čupak angažirao pri osnivanju Saveza hrvatskih obrtnika i odselio u Zagreb već 1908. g. Iako je tiskara supružnika Čupak djelovala veoma kratko, njezin je značaj za Sisak velik, prije svega zbog novina i listova koji su u njoj izlazili.

Početakom 20. st. svugdje, pa tako i u Sisku, dolazi do ubrzanje industrijalizacije. Sitni obrtnici nudili su kvalitetnije proizvode, ali nisu mogli konkurirati cijenom tvorničkoj proizvodnji pa se njihova zabrinutost sve više povećava. U svrhu pružanja podrške Ivan Čupak pokreće 1905. g. list *Napredni obrtnik* s podnaslovom *Strukovni organ maloobrtničkog naprednog stališa* (kasnije *Obrtničke strukovne novine*) koji će donositi „kratke i jezgrovite članke o općenitim obrtničkim pitanjima, donošat će strukovne upute za sve opstojeće grane obrta, a naročito pratit će društveno gibanje u našoj domovini“¹⁵ To je prvo takvo strukovno glasilo na prostoru Hrvatske, a nadilazi lokalnu razinu pišući o obrtničkim društvima u cijeloj Hrvatskoj, ali i inozemstvu. Ipak, Čupak u tekstovima u *Naprednom obrtniku* posebno ističe Obrtničko radničko društvo „Sloga“: „Svrha mu je humanitarna i obrazovna. Broji ukupno oko 200 članova. Imade krasno uredjenu knjižnicu i čitaonicu, a posjeduje glavnicu od kojih 7000

¹⁴ Ivan Čupak, tiskar, novinski izdavač i publicist (Bjelovar, 1875. - Selce, 1941.); izučio je knjigoveški zanat kao i njegov brat Josip. Krajem 19. st. doselio se u Sisak, gdje djeluje kao tiskar, nakladnik, novinar i publicist. Organizirao je skupove obrtnika i radio na osnivanju Saveza hrvatskih obrtnika. Bio je tajnik Saveza do 1927. g. U Sisku je pokrenuo obrtnički list *Napredni obrtnik*, prvi takav u Hrvatskoj. Godine 1909. pokrenuo je *Obrtnički vjesnik*, a od 1929. do 1931. g. uređivao je u Zagrebu list *Novi obrt*. Autor je knjiga: *Za napredak obrta ili savjetna rieč obrtničkom naučniku i mladome pomoćniku*, *Obrtna politika* i *Spomenica k petnaestogodišnjem obstanu Obrtno-radničkog društva „Sloga“ u Sisku*.

¹⁵ *Napredni obrtnik*, br. 1, 10. siječnja 1905., Sisak. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 123.

kruna...“.¹⁶ Kao zanimljivost u listu uvedena je rubrika „Namjestbeno pitanje“ koje donosi oglase o slobodnim radnim mjestima u obrtničkim radionicama, što je prvi takav slučaj u bilo kojim sisačkim novinama.

Sljedeće važno izdanje tiskare supružnika Čupak su novine *Pučka rieč* koje izlaze 1905. i 1906. godine. To su bile lokalne novine i podržavale su politiku Hrvatske seljačke stranke, a glavna figura bio je Benjamin Šuperina koji se na stranicama *Pučke rieči* razračunavao s Grgom Tuškanom, svojim bivšim suradnikom. Napada ga se kao osobu, a kritiziraju se i njegovi politički i poslovni potezi, ali Stanka prava nije na udaru. Također, na stranicama ovih novina pisalo se i o samom Dujaku kojem je prvom ponuđeno tiskanje *Pučke rieči*, što je on odbio zbog toga što novine nisu bile pravaške orijentacije, a to je bio dokaz da je bio politički i financijski ovisan o Grgi Tuškani. Najveći značaj *Pučke rieči* je što su to novine koje Dujakovom *Sisačkom Glasu* oduzimaju monopol na oblikovanje javnog mnijenja i političkog opredjeljenja građana Siska te tako oživljavaju političku scenu i potiču politički pluralizam (Obradović, 2007a: 129).

Uz strukovne i političke novine izlazio je u tiskari Gizele Čupak i humoristično-satirični mjesečnik *Šiba* 1906. godine. U vremenu kada je vlast strogo nadzirala sadržaj novina, pa su novine često plijenjene i zabranjivane, a u „najboljem“ slučaju izlazile bi s bjelinama gdje se trebao naći cenzurirani članak, satirične su novine bile način da se neometano iskaže kritički sud. *Šiba* je kritizirala lokalne, sisačke prilike (česta meta bio je dakako Grga Tuškan i način na koji je osiguravao i prikupljao glasove za saborski mandat), ali i općedruštvene probleme, a njezina posebnost je u tome što su urednici vodili računa da njihova kritika ne prijeđe granice dobrog ukusa i ne pretvori se u vrijeđanje, kao što se to događalo u ostalim listovima satiričnog karaktera, prije svega onima proizašlim iz tiskare Janka Dujaka (Obradović, 2007b: 34).

Osim tiskarstvu Ivan Čupak posvetio se i publicistici, a vlastitim izdanjima iskazao se kao vrstan publicist, što su isticale i *Narodne novine* pišući o Ivanu Čupaku kao o piscu koji pripada inteligentnijem sloju obrtnika, piše na dobar i popularan način, i očito na temelju vlastitog iskustva. Ističu se izdanja kao što su: *Stručni obrtnički kalendar i bilježnica za džep za god. 1907.* te knjižica *Za napredak obrta ili savjetna rieč obrtničkom naučniku i mladome pomoćniku* (Obradović, 2007b: 33).

¹⁶ Napredni obrtnik, br. 1, 10. siječnja 1905., Sisak. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 124.

3.8. Tiskara Vjekoslava Pelca

Na prijelazu iz 1924. u 1925. g. tiskaru u Sisku otvorio je i Vjekoslav Pelc¹⁷, što je ponovno bila treća tiskara u malenom gradu, uz one dobro uhodane, Dujaka i Jünkera. Uz tiskaru, Pelc je otvorio knjižaru i papirnicu „Merkur“.

Usprkos velikim i uhodanima poslovima Dujaka i Jünkera, Pelc će od samog početka biti njihova dostojna konkurencija. Iako je Janko Dujak bio njegov učitelj, Vjekoslav Pelc će po načinu poslovanja biti bliži Sigismundu Jünkeru. Naime, on neće dopuštati diktat politike nad njegovim izdanjima, već će, slično kao i Jünker sa svojim klijentima, uspostaviti strogi poslovni odnos bez obzira na njihovu stranačku pripadnost. Zato iz Pelčeve tiskare izlaze različiti politički, socijalno-ekonomski i kulturno-prosvjetni listovi (Obradović, 2007b: 34).

Najstarije izdanje Pelčeve tiskare je „Statut za organizovanje obrane od velike vode Save i Kupe na području sreskog hidrotehničkog odjeljka u Sisku“ iz 1924. g., a kasnije će tiskati društvena pravila i spomenice sisačkih društava - 1929. Spomenicu pjevačkog društva „Danica“, 1933. Spomenicu prigodom proslave 30-godišnjice Sokolskog društva u Sisku, 1935. Spomenicu prigodom 30-godišnjice osnutka Saveza hrvatskih obrtnika, 1936. Spomenicu o stotoj godišnjici postojanja zajedničke obrtničke zadruge u Sisku, a od 1932. g. preuzeo je tiskanje Izvještaja Državne realne gimnazije u Sisku. Svi ovi dokumenti posebno su važni za proučavanje društvene povijesti grada, a imena Viktora Rudolfa i Fabijana Kovača kao autora čija su djela tiskana u ovoj tiskari dokaz su njezine važnosti (Obradović, 2007b: 35).

Vjekoslav Pelc će za razna poduzeća tiskati različite tiskanice, račune i dostavnice, također je tiskao i književna djela, no posebno mjesto u njegovom djelovanju, kao što je to bio slučaj i kod Dujaka i Jünkera, zauzima tiskanje novina. Kao zanimljivost u tom dijelu njegova posla ističe se činjenica da Pelc, za razliku od svojih prethodnika i konkurenata, nije u svojim izdanjima reklamirao svoju tiskaru, tek je u dva slučaja koristio svoja izdanja kako bi obavijestio građanstvo o preseljenju tiskare na novu lokaciju.

¹⁷ Vjekoslav Pelc, tiskar (Sisak 1884. - Sisak, 1952.); tiskarski je zanat izučio kod Janka Dujaka, a krajem 1924. otvorio tiskaru u Sisku. Tiskao je brojne publikacije, između ostalog političke tjednike, satiričke, obrtničke, sportske i enigmatske listove i dr. Preuzeo je prostorije tiskare Sigismunda Jünkera 1940. g., a nakon Drugog svjetskog rata njegova je tiskara nacionalizirana i nakon preseljenja je nastavila djelovanje pod imenom Tiskara i knjigovežnica „Joža Rožanković“. Vjekoslav Pelc bio je član i dugogodišnji tajnik Obrtničke zadruge (od 1924.) te član Nadzornog odbora Zanatlijske štedne i kreditne zadruge u Sisku (1933.).

Važno izdanje Pelčeve tiskare svakako je politički tjednik *Hrvatske novine - Glasilo Hrvatske zajednice za Posavinu i Banovinu*, uz *Sisački Glas* najdugovječnije sisačko izdanje onog vremena, koje će izlaziti od 1925. do 1945. godine. U tom vremenu promijenio se niz urednika: Josip Piškulić, Mijat Lončarević, Ivan Matagić i Rok Faget. *Hrvatske novine* su nakon raspada Hrvatskog bloka nastavile pratiti Hrvatsku zajednicu, promičući ideju da hrvatski narod mora dobiti hrvatsku vladu, sabor i bana u Zagrebu, što je bilo u opreci s Radićevim republikanizmom, koji su novine oštro kritizirale. U tom razdoblju *Hrvatske novine* donose članke o gradskim društvima kao što su: „Hrvatica Siščanka“, „Hrvatska mladica“, „Hrvatski sokol“ i dr. Nakon uvođenja šestojanuarske diktature *Hrvatske novine* izbjegavaju cenzuru prenoseći članke drugih tiskovina i na taj način održavaju kontinuitet, a istovremeno se posvećuju izvještajima sa sjednica gradskog zastupstva, što je prijašnjih godina bilo zanemareno. Ti izvještaji značili su promjenu i pomak u sisačkom novinstvu, a i same *Hrvatske novine* dobile su informativniji karakter od ranijeg isključivo političkog glasila. Od 1935. g. *Hrvatske novine* će podržavati Vladka Mačeka i angažirat će se na njegovom izboru u sabor, također su smjelije kritizirale vlast, a podržavaju i Hrvatski seljački pokret i ideologiju Antuna i Stjepana Radića, kojeg su za života kritizirali. Od 1936. g. u *Hrvatskim novinama* izlazi u obliku podlistka „Mala kronika grada Siska od najstarijih vremena do godine 1914.“ Viktora Rudolfa, koja je zanimljiva i danas. Do sljedećeg velikog preokreta u *Hrvatskim novinama* dolazi 1941. g. kada one postaju „Glasilo hrvatskog ustaškog pokreta za Veliku župu Gora“ s Rokom Fagetom na čelu.

U Pelčevoj tiskari tiskat će se i *Izborni list radnoga naroda - list za socijalnu politiku* (1925.), kojeg izdaje podružnica socijalističke partije, a vlasnik mu je „Sekcioni odbor“. Zatim tu je i polumjesečnik *Luč - List za kulturno prosvjetne i socijalno-ekonomske interese* (1926.), koji se ograđuje od političkih sadržaja, a namijenjen je obrtnicima i radnicima u industriji. Tiskao je Pelc i pokladne i satirične listove: *Sisačko bockalo* (1928. - 1939.), u kojem je bila gotovo stvar prestiža pojaviti se jer samo beznačajne osobe u Sisku nisu bile podbodene na njegovim stranicama, *Bockalo* (1940. - 1941.) i *Mučak* (1938. - 1940.). *Seljačka narodna zastava* (1932.) bila je namijenjena seljacima koji su pozvani na suradnju tako da, između ostalog, bilježe narodne pjesme, poslovice, zagonetke, narodne ljekarije i vračarije, iskustva i razmišljanja (Obradović, 2007a: 150).

Iz tiskarskih strojeva Pelčeve tiskare izaći će 1932. g. prvi sportski list tiskan u Sisku - *Sisački športski list*. Taj je list izvrstan dokaz bogatog sportskog života grada jer je uz nogomet kao najpopularniji sport, pratio i aktivnosti biciklističkog, kuglačkog, mačevalačkog,

šahovskog, plivačkog, koturaškog i kluba zimskih sportova (Obradović, 2007b: 38). Veoma važan list je i *Narodna zagonetka* iz 1934. g., što je bio prvi enigmatski tjednik u Sisku. Vlasnik, izdavač i urednik lista bio je Ivo Habeković, jedan od najistaknutijih enigmatičara onog vremena. List je bio ispunjen križaljka, rebusima, zagonetkama i raznim drugim enigmatskim oblicima, a nagrade su bile u obliku knjiga ili pretplata na novine i kino projekcije (Obradović, 2007a: 152).

Vjekoslav Pelc tiskao je i niz strukovnih listova kao što su mjesečnik *Čaraparsko-pletački vjesnik* (1933. - 1938.), kojemu je svrha bila da se i taj zanat uvrsti na popis obrta, zatim *Suvremeni obrtnik* (1933. - 1934.), koji je služio kao glasilo udruženja zanatlija za grad i srez Sisak i izvještavao o aktualnim pitanjima zanimljivim za obrtnike, te listovi *Zanatlija* (1934.) i *Privredna politika* (1937. - 1938.).

Raznolikost izdanja ove tiskare dokaz je da je Vjekoslav Pelc tiskarstvo shvatio kao posao u koji nije uplitaio svoje osobne stavove, što je rezultiralo bogatstvom raznolikih izdanja i dugogodišnjim poslovanjem njegove tiskare u Sisku.

4. Razvoj knjižnica i čitaonica u Sisku do Drugog svjetskog rata

Sisak kao grad razvio se oko trgovine i obrta pa često nije bilo razumijevanja za pokretanje i vođenje kulturnih ustanova kao što su knjižnice i čitaonice. Ipak, zahvaljujući užem krugu ljudi, najčešće prosvjetnih i društvenih djelatnika, koji su prepoznali kakav će utjecaj na kulturni razvoj grada imati takva vrsta ustanove, knjižnice i čitaonice su nastajale i ipak se uspjele održati.

Prve knjižnice i čitaonice u Sisku bile su organizirane na različite načine uz društva koja su djelovala u gradu. Kao i kod razvoja tiskara, prve knjižnice i čitaonice osnivaju se iz raznih političkih razloga, što je utjecalo na formiranje njihovih fondova te izbor knjiga, novina i časopisa koji su se građanstvu nudili na čitanje (Zorko, 1997: 6). Vlasti su zbog oporbenog i proturežimskog djelovanja, koje se širilo iz njih, ponekad te ustanove i zatvarale.

Iako se pravim početkom knjižničkog i čitaoničkog pokreta u Sisku smatra osnivanje prve Narodne čitaonice 1877. g., knjižnice i čitaonice nastajale su i ranije u sklopu sisačkih društava i škola. Tako je Društvo trgovačke mladeži u vojničkom Sisku „Danica“ (kasnije preustrojeno u pjevačko društvo, a pod istim imenom djeluje do danas), osnovano u rujnu 1869. g., u svojim prostorijama imalo čitaonicu. U početku su novine *Zatočnik* stizale besplatno iz Vončinine tiskare, no kasnije je čitaonica sadržavala isključivo beletrističke listove, a ponekad su se održavala i poučna predavanja. Prema Pravilima „Danice“ svaki član je u društvenim prostorijama mogao čitati knjige i časopise, ali njihovo iznošenje nije bilo dopušteno. Pravilima je previđeno da Društvo ima i knjižničara, ali tek kada se prikupi primjeren broj knjiga. Od 1871. g. u Sisku djeluje društvo „Sisačka dvorana“ čija je svrha bila razvijanje društvenosti i priređivanje zabava. U prostorijama Društva vodili su se razgovori o važnim pitanjima i čitale novine jer je Dvorana služila kao čitaonica (Zorko, 1997: 14).

Jedna od najvažnijih osoba u sisačkom školstvu s kraja 19. stoljeća bio je Antun Cuvaj¹⁸ koji je kao upravitelj Građanske škole dobio od gradskog zastupstva 1876. g. sredstva za

¹⁸ Antun Cuvaj, pedagog i pedagoški pisac (Bjelovar, 1854 - Zagreb, 1927.); završio je Kraljevsko gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima, smjer gospodarstvo, i Učiteljsku školu u Petrinji. Krajem 1875. g. imenovan je privremenim učiteljem Građanske škole u Sisku, a 1876. g. pravim učiteljem matematičko-tehničke struke. Kao upravitelj muške Građanske škole utemeljio je školsku knjižnicu, prvu đачku radionicu za dječake te prvu đачku kuhinju za siromašne dječake u Hrvatskoj. U Sisku je 1886. g. osnovao Društvo za unapređivanje ručnih vještina i kućne marljivosti. Od 1887. g. do umirovljenja 1913. g. obnašao je dužnost zemaljskog školskog nadzornika za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji. Autor je knjiga: *Risanje u pučkoj školi* (Sisak, 1879.), *Rieč o zabavištah - Kindergarten* (Sisak, 1980.), *Mati prva učiteljica svog djeteta* (Sisak, 1885.-1886.) i *Građa za povijest školstva*

osnivanje školske knjižnice. Veći dio iznosa od 50 forinti iskoristio je za opremanje učiteljske knjižnice knjigama, a manji za đaćku. Gradski školski odbor odobrio je takvu raspodjelu novca i zahtijevao da se nabavljene knjige katalogiziraju i da se primjerak kataloga pošalje Odboru. Knjižnica će svake godine dobivati određen iznos kojim će obogaćivati svoj fond. Godine 1878. učiteljska knjižnica Građanske škole imala je 314 djela i 387 svezaka, đaćka knjižnica 8 djela i 12 svezaka, a primala je i 5 časopisa. Na mjesto knjižničara bio je postavljen učitelj Ivan Kiš koji je u školi djelovao do 1882. g. U spisima Više pučke škole u Sisku nalazi se podatak da je i ranije u Sisku postojala knjižnica „za produžnu naobrazbu pučkih učitelja“, koju je 1861. g. utemeljio sisački župnik Franjo Schloissnigg darovavši joj 40 djela. Od 1862. g. knjižnica je nadopunjavala svoj fond tako što je svaki učitelj godišnje davao jednu forintu za nabavu knjiga, a školska općina 23 i pol forinte. Knjižnica je kasnije ušla u sastav knjižnice Učiteljskog društva podžupanije sisačke (Križanić, 1997: 209).

4.1. Narodna čitaonica

Godine 1877. u Sisku je osnovana Narodna čitaonica. Grad bogate povijesti i tradicije kao što je Sisak dobio je prvu javnu čitaonicu tako kasno jer se u gradu razvijala trgovina i obrt, a za društveni i kulturni razvoj nije postojao širi interes:

„Sisak u ono doba nije imao gradsko lice, nego više kao kakvo selo. Ulice nisu bile uredjene ni pločnici (trotoari) izgrađeni; pa i sama Gajeva ulica danas najljepša, bila je puna svakojakih graba... Nije bilo kanala ni rigola ni cestovnih prelaza; nisu bile uredjene obale i izgrađena pristaništa (rampe).

Nije bilo vojarne, bolnice, munjare i mnogo toga što jednom gradu treba. Jedino je gradska vijećnica bila već g. 1870. sagrađena, ali u manjem opsegu.

Pa ipak je u tom jednom i drugom Sisku prije izgradnje slavonske i bosanske željeznice bio silan trgovački promet, stovarište cijele izvozne i uvozne trgovine, koja je dovle dolazila ladjama, a odavle željeznicom na Trst i obratno. Bilo je ovdje glasovitih trgovačkih firma sa žitom i drvom, pa speditera itd. Uz trgovce zasluživao je i u blagostanju živio i kirijaš i ladjar i škartiraš i bajeraš i razni ini radnici i obrtnici, no nitko se nije brinuo za općenitost, za kakve

kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, I.-IV. (Zagreb, 1907.-1912. i 2. dopunjeno i ispravljeno izd. I.-XI., Zagreb, 1910.-1913.).

*napredne općinske uredbe, od kojih bi i kasnije potomstvo imalo koristi. Nije bilo lokalnog patriotizma ni osjećaja za to mjesto. Ljudi trgovačkog stališa našli su svoj užitak u velegradovima, a stekavši imetak mnogi se i sasvim preselio tamo, dok drugi nisu imali vlastite inicijative ni mogućnosti da šta započnu. Svima je dobro išlo, pa se mislilo da će uvijek tako ići.*¹⁹

Dana 24. siječnja 1877. g. održana je glavna skupština Društva „Narodna čitaonica“ u Gradskoj vijećnici. Okupilo se oko 120 članova te je formiran Odbor koji je sutradan, 25. siječnja, izabrao za predsjednika Društva gradonačelnika Franju Lovrića, za tajnika carskog činovnika Jovanovića i za blagajnika predstojnika pošte Opolskog. Odbor sastavlja i Pravila Društva, koja su 30. siječnja poslana na potvrdu Zemaljskoj vladi u Zagrebu. Pravila započinju člankom o svrsi Društva:

*„Društvo „Narodna čitaonica“ imade svrhu: buditi narodnu samovjest i promicati društveni život u narodnom duhu, čitanjem poučnih i političkih časopisa društvenim obćenjem, igranjem dozvoljenih igara, i priredjivanjem inih društvenih zabava.*²⁰

Društvo „Narodna čitaonica“ uselilo je u prostorije nekadašnje „Kavane Topljakove“, redovito se sastajalo, a preplatilo se na sve hrvatske, ali i srpske, češke, ruske, slovenske, njemačke, talijanske i francuske časopise. Djelovanjem Narodne čitaonice širio se hrvatski jezik i razvijala narodna svijest, domoljublje se širilo gradom i pokrenut je socijalni život. Novinski napisi iz onoga doba ističu presudnu ulogu gradonačelnika Franje Lovrića u djelovanju društva, a o tome kako su građani Siska zdušno prihvatili Čitaonicu, pišu i Narodne novine: *„Složno kolo hrvatskih srdacah osniva u Sisku narodnu čitaonicu, zamisao ta burna odjeknula je širom našeg grada.*²¹

4.2. Knjižnica Obrtničko radničkog društva „Sloga“

Dana 1. siječnja 1883. g. osnovano je Obrtničko radničko društvo „Sloga“. Osnivanje Društva potaknuo je postolar Đuro Pravdica, ujedno i njegov prvi predsjednik. Svrha Društva

¹⁹ Kovač, F. Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetgodišnjici. Sisak, 1925. str. 3 - 4.

²⁰ HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Narodne čitaonice“ u Sisku, kut. 1

²¹ Č-j, Složno kolo hrvatskih srdacah..., Narodne novine, 6. veljače 1877., str. 2. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 19.

bila je humanitarna (pomoć siromašnim članovima i prikladan pokop preminulih) i obrazovna (obrazovanje članova društva u obrtu i znanosti), a iz Pravila Društva, koja su potvrđena 22. lipnja 1885. g., vidljivo je da je Društvo osnovalo knjižnicu, no ne zna se točno kada je ona započela s radom.

Knjižnica Obrtničko radničkog društva „Sloga“ nastala je većim dijelom zahvaljujući darovima uglednih Siščana (društvenih djelatnika, političara, istaknutih obrtnika) kao što su: Đuro Zlatarić, Grga Tuškan, Josip Čupak itd. Knjižnica je prikupljala zabavne i poučne knjige, svaka je dobila inventarni broj koji je najvjerojatnije u isto vrijeme služio i za određivanje mjesta knjige na polici. U početku je naziv pisan i rukom, no kasnije će se pojaviti i žig. Knjižničar je bio dobrovoljac, a prvi knjižničar bio je istaknuti sisački tiskar i začetnik organiziranog obrtničkog razvoja Josip Čupak.

Obrtničko radničko društvo „Sloga“ poticalo je svoje članove na društveni i politički angažman u okviru Stranke prava, bilo kao simpatizere, bilo kao punopravne članove, a tiskar Janko Dujak aktivno je sudjelovao u radu Društva te je omogućio da se u njegovoj tiskari i knjižari posuđuju i vraćaju knjige Slogine knjižnice (Obradović, 2017: 12).

Iz novinskih članaka i izvještaja jasno je da knjižnica Društva nije imala prikladnih prostorija i dovoljno novčanih sredstava te bila prepuštena dobroj volji pojedinaca. U izvješću s godišnje skupštine društva „Sloga“ od 1. siječnja 1892. g. stoji da knjižnica ima 326 svezaka vrijednih 313 forinti, a Društvo broji 211 pravih i 132 podupiruća člana.²² Sljedeće godine u izvješću s godišnje skupštine Društva, od 1. siječnja 1893. g., piše da Društvo ima 223 redovna i 131 podupirućeg člana, a knjižničar Čupak je izvijestio da je u 1892. g. posuđeno 312 knjiga, da je knjižnica povećana za 17 knjiga i broji 362 djela.²³ U izvješću za 1899. godinu piše da je knjižnica raspolagala s 518 djela.²⁴

²² Izvještaj..., Banovac, 9. siječnja 1892., str./2/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 21.

²³ Izvještaj..., Posavac, 14. siječnja 1893., str./3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 21

²⁴ Izvještaj..., Glas naroda, 20. siječnja 1900., str./6/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 21

4.3. Pučka čitaonica

Krajem 19. stoljeća krenulo se s osnivanjem pučkih knjižnica i čitaonica zbog potrebe za prosvjećivanjem širih slojeva stanovništva i u gradu i u selu. Odraslo stanovništvo moglo se služiti knjigama iz školskih knjižnica, ali one nisu mogle zadovoljiti potrebe većeg broja ljudi, pa je mlađa inteligencija započela pokretanje pučkih knjižnica i čitaonica. Tako 1899. g. *Hrvatski Radnički Glas* izvještava o osnivanju Hrvatske pučke čitaonice u Sisku:

„Za čim je građanstvo sisačko toli dugo željkovalo, evo se sada ostvarilo. Osnovismo i uredismo si čitaonicu, koja će pružiti dičnom našem građanstvu obilje duševne hrane.“²⁵

Do potvrde Pravila Čitaonice od strane Visoke vlade, Čitaonicom je upravljao Privremeni odbor u sastavu: M. Sigur (predsjednik), S. Zagorac (potpredsjednik), J. Čupak (tajnik) i M. Ključec (blagajnik). Odbor je i nakon potvrde Pravila isticao da je Pučka čitaonica uzorno kulturno društvo i da nema stranačkih obilježja. U obavijesti Odbor je zamolio građanstvo da svojski podupru ovo „krasno poduzeće“. Članarina je bila umjerena i iznosila je najmanje 20 nč. mjesečno. Prijava se mogla obaviti kod bilo kojeg člana Odbora ili se moglo upisati u „knjigu želja“ u prostorijama Čitaonice. U početku je svaki član imao na raspolaganju preko 30 listova - hrvatskih, srpskih, slovenskih, čeških, poljskih, ruskih i njemačkih. Prostorije čitaonice bile su spojene s prostorijama Obrtničko radničkog društva „Sloga“ i tako su se, iako kao odvojena društva, pod istim krovom našle Knjižnica i Čitaonica (Zorko, 1997: 22).

O zajedničkom djelovanju „Slogine“ knjižnice i Pučke čitaonice izvijestio je 1903. g. *Sisački Glas*:

„„Slogina“ knjižnica otvorena je za članove „Pučke čitaonice“ i „Sloge“ utorkom i petkom od 8-9 sati na večer, te nedjeljom od 9 ½-10 sati u jutro, odnosno od 2 1/2-3 sata poslije podne. Knjige izdaje društveni knjižničar g. Stevo Dujak. Članovi, koji su knjige već pred dulje vremena uzajmili, a još ih vratili nisu, umoljavaju se, da svojoj dužnosti udovolje, pošto mora svakom članu na srcu ležati, da se društvena knjižnica što više poveća, a ne da se naprotiv umanji.“²⁶

²⁵ Hrvatska pučka čitaona, *Hrvatski Radnički Glas*, 1. veljače 1899., str./3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 22

²⁶ *Sisački Glas*, 1. svibnja 1903. str./3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 24

Tako su svakom članu Čitaonice, uz gotovo 70 političkih, gospodarskih, strukovnih i zabavnih novina, od toga 8 dnevnih, bile dostupne i knjige iz knjižnice Obrtničko radničkog društva "Sloga". Kao zanimljivost ističe se selidba Pučke čitaonice i „Slogine“ knjižnice u prizemlje kuće tiskara Josipa Čupaka u centru grada od 1. lipnja 1905. g. Naime, prijašnje prostorije nalazile su se uz gostionicu pa su čitatelji bili neugodno ometani od strane veselih posjetitelja gostionice. Nove prostorije pokazale su se prikladnijima jer je uklonjena buka i nemir na koje su se članovi ranije žalili. Kako više nije bilo osnove za pritužbe na nemir, građanstvo je pozvano da se u većem broju učlani u Čitaonicu (Zorko. 1997: 25).

Čitaonica je imala financijskih problema zbog malog broja članova, jer građanstvo se s nemarom odnosilo prema njoj, pa se putem sisačkih dnevnih i tjednih novina upućivao apel da se pomogne njezin opstanak:

„Svrha čitaonice jest, da svojim prinosnikom pruža što više novina, bez razlike u kojem duhu su te pisane, pa ipak naše građanstvo neće da si taj zavod zadržava. Molimo ovime naše građanstvo, da se u većem broju prijavi sa mjesečnim prinosi ovoj čitaonici i da istu češće polazi, jer velike prostorije imati, sa puno novina, a da iste riedko tko čita, držimo, nije umjestno. Osobito mlađu gospodu molimo, da se zauzmu za taj zavod, te da sami kao članovi pristupe i da u svom krugu nastoje što više članova istoj pribaviti.“²⁷

U izvješću za 1905. g. stoji da je prikupljeno 60 novih knjiga, čitano 263, a trenutno se među članovima nalazilo 70 svezaka. Knjižnica je imala ukupno 814 svezaka raznog sadržaja.²⁸ „Slogina“ knjižnica djelovala je još i 1909. g., o čemu svjedoči napis u Sisačkom Glasu: „„Slogina“ knjižnica je otvorena svakog utorka i petka od 8-9 sati na večer, pa si članovi mogu uzajmiti u to vrieme knjige za čitanje bezplatno“.²⁹

²⁷ „Pučka čitaonica“ u Sisku, Sisački Glas, 23. srpnja 1905., str. /3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 25

²⁸ Viesti..., Sisački Glas, 6. siječnja 1906., str./2/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 25

²⁹ Sisački Glas, 7. studenoga 1909., str./3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 25

4.4. Knjižnica Sigismunda Jünkera

Krajem 1904. g. sisački tiskar i knjižar Sigismund Jünker želio je otvoriti javnu knjižnicu u Sisku koja bi bila pandan pučkim knjižnicama. Jünker svoju knjižnicu naziva „Leichbibliotek“ i namijenio ju je onima „koji nebi možda ovog „prostačkog“ hrvatskog jezika razumjeli.“ U *Sisačkom Glasu* objavljen je članak o knjižnici Sigismunda Jünkera u kojem nepotpisani autor iznosi mišljenje kako Jünker želi popularizirati njemačku književnost, ali da će time nanijeti štetu hrvatskom jeziku i imenu. U katalogu Jünkerove javne knjižnice nije bilo ni jedne hrvatske knjige, što je samo potaknulo one koji su sumnjali u njegove dobre namjere u vrijeme kada su se osnivale pučke knjižnice i čitaonice i poticalo širenje hrvatskog jezika i pisaca. Autor oštro završava članak: „*Gosp. Sig. Jünkeru liepo zahvaljujemo na ovom novom kulturnom daru, kojim dariva sisačko građanstvo, kao i na novoj metodi i putu, kojim treba da udari javna nastava.*“³⁰

4.5. Hrvatska čitaonica

Dana 28. veljače 1907. g. donesena su i na skupštini usvojena Pravila društva „Hrvatska čitaonica“, a potvrđena su od strane Zemaljske vlade 12. svibnja iste godine. Svrha Društva je obrazovna: „*Svrha društvu jest izobrazba članova, koja se postizava čitanjem novina, časopisa, valjanih knjiga te priredjivanjem predavanja i zabava.*“³¹

U osjetljivom povijesnom razdoblju u kojem se intenziviralo izražavanje nacionalnih težnji, a opasnost za hrvatski jezik bila sve veća, Hrvatska čitaonica u Sisku trebala je imati ključnu ulogu u podupiranju hrvatske književnosti i jezika. Član 3. Pravila društva „Hrvatska čitaonica“ govori kakvu literaturu će Društvo pribavljati, tko će koristiti, a tko upravljati njezinom knjižnicom:

„Kod nabave novina, časopisa i knjiga imade se paziti u prvom redu na to, da se podupire hrvatska književnost. Od poklonjenih i nabavljenih knjiga ima se osnovati društvena

³⁰ Tref., Javne knjižnice, Sisački Glas, 24. prosinac 1904. str. /4/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 27

³¹ HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Hrvatske čitaonice“ u Sisku, kut. 1

*knjižnica, koja će biti na porabu samo članovima. Brigu oko knjižnice voditi će tajnik društva“.*³²

Pravila Društva potvrđena su na glavnoj skupštini 24. studenoga 1907. g. na kojoj su u Upravni odbor izabrani Matej Sigur kao predsjednik te niz uglednih Siščana na mjesto odbornika, kao što su: tiskar i knjižar Janko Dujak, pekarski obrtnik Gjuro Zlatarić, koji je darovima obilno potpomagao i knjižnicu Obrtničko radničkog društva „Sloga“, odvjetnik i budući gradonačelnik Siska Aleksandar Valenteković, bačvarski majstor Mijo Lugarić, u čijoj kući su se smjestile prostorije Hrvatske čitaonice, te mnogi drugi prosvjetni i društveni djelatnici. Društvo je također imalo nadzorni odbor na čelu s predsjednikom Ferdom Hefeom, prosvjetnim djelatnikom i etnografom zaslužnim za razvoj sisačkog školstva i sporta.

List Sisački Glas pružio je podršku Društvu odmah nakon osnivanja i pozivao je građanstvo na učlanjivanje u Hrvatsku čitaonicu:

*„Pošto su sada Pravila ove čitaonice potvrđena i uprava na temelju istih izabrana to želimo ovom našem najmlađem društvu liepi razvitak, a naše sugrađane podsjećamo da će Čitaonica moći obstojati samo onda, bude li imala dovoljno članova.“*³³

U godinama koje slijede Hrvatska čitaonica nastavila je s redovitim radom, no, kao i Pučka čitaonica, vodila je istu borbu s nezainteresiranim građanstvom koje se s nemarom odnosilo prema Čitaonici. O tom stalnom problemu raspravljalo se i nakon godišnje skupštine 15. rujna 1909. g. kada je zaključeno da bi se članstvo u Čitaonici trebalo znatno povećati, a zatim je donesena odluka da novi odbor pošalje pozivnice za pristup Čitaonici i zamoli pozvane da poziv ne ignoriraju (Zorko, 1997: 28).

4.6. Željezničarska čitaonica

Godine 1907. u Sisku osnovana je još jedna čitaonica. Dana 1. studenog mjesna skupina Sisačkog željezničarskog saveza, s predsjednikom g. Starkom na čelu, otvorila je u kući g. Trpčića u centru grada Željezničarsku čitaonicu. Čitaonica je trebala privući istomišljenike i građanima omogućiti okupljanje i razgovor, a pristup je bio slobodan tijekom cijelog dana

³² HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Hrvatske čitaonice“ u Sisku, kut. 1

³³ Viesti..., Sisački Glas, 1. prosinca 1907., str. /4/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 27

svakom članu Saveza. Pokušaj otvaranja Željezničarske radionice brzo je propao jer su već 1908. g. prostorije Čitaonice zapečaćene, a članovi odbora završili su na redarstvu. Razlozi raspuštanja nisu posve jasni, no zna se da je naredba o zatvaranju stigla iz Zagreb (Zorko, 1997: 28).

4.7. Hrvatski društveni dom

Još od kraja 19. stoljeća razmišljalo se o gradnji društvenog doma u kojeg bi se smjestile sisačke kulturne institucije, pa tako i knjižnice i čitaonice. Na godišnjoj skupštini Obrtničko radničkog društva „Sloga“ 1. siječnja 1899. g. razgovaralo se o financiranju i gradnji „Sloginog doma“. Dom je trebao pomoći u kulturnom razvitku Siska jer većina gradskih društava nije imala prikladan prostor ili su plaćala velike najamnine. Također, računalo se s time da bi se djelatnosti društava u okviru Doma razvijale i proširivale te da bi nastala i neka nova društva.

U izvješću Sloge 1906. g. gradnja Doma je i dalje bila aktualna tema. Pokušaj Sloge da sama sakupi sredstva za gradnju Doma nije bio uspješan pa je osnovana zaklada u kojoj su građani mogli ostaviti svoj prilog. Iako je početak bio težak, građanstvo je ustrajalo u prikupljanju sredstava pa se počelo planirati da u Društvenom domu svoje prostorije dobiju gradska društva koja bi imala prosvjetnu, humanitarnu i rodoljubnu zadaću, kao što su: Danica, Sokol, Sloga, Merkur, Pučka čitaonica (Zorko, 1997: 29).

Dana 22. rujna 1907. g. objavljena je u *Sisačkom Glasu* vijest da je Sloga kupila gradilište za dom u centru grada za 14 000 kruna, no gradnju Doma Sloga nije mogla započeti zbog pomanjkanja sredstava pa je predlagala ujedinjavanje gradskih društava i zajedničku gradnju društvenog doma. Godine 1909. u *Novom Sisačkom Glasu* izašao je članak koji govori o potrebi izgradnje Doma, društvima kojima bi Dom koristio i dostupnosti sadržaja širem sloju građanstva:

„Uzeli smo evo primjere koji nam jasno dokazuju, da nam je „društveni dom“ u gradu Sisku vrlo potreban, već za sama naša društva, ali tu još nismo ništa rekli o našoj „Pučkoj čitaonici“, o raznim sastancima, predavanjima itd. što sve zahtjeva da se obavlja u javnoj

*zgradi, koja je pristupačna svemu našem građanstvu, a ne samo pojedinom staležu ili društvima.*³⁴

Odbor Sloge nije odustajao od gradnje Doma pa je 1912. g. prodao zemljište kupljeno 5 godina ranije kako bi se od tih sredstava mogla započeti gradnja društvenog doma na zemljištu koje im je poklonilo Gradsko zastupstvo. U planiranoj jednokatnici knjižnica i čitaonica smjestile bi se u prizemlju. Knjižnica i čitaonica uživale su posebnu pažnju u planiranju društvenog doma jer su inicijatori gradnje bili svjesni važnosti tih dviju ustanova za prosvjećivanje šireg sloja stanovništva.

Izbijanje Prvog svjetskog rata prekinulo je sve kulturne i društvene djelatnosti u Sisku, pa tako i planiranje Društvenog doma. Tek 1926. g., 14 godina nakon posljednjih dogovora o izgradnji Doma, počinju novi razgovori o toj kulturnoj ustanovi. Dana 29. travnja 1926. g. na sastanku 28 sisačkih društava osnovano je društvo Hrvatski društveni dom, a za predsjednika Odbora izabran je dr. Ivo Stipčić. Na konstituirajućoj skupštini usvojena su Pravila društva, a u izmijenjenim pravilima od 18. siječnja 1931. g. stoji:

„Zadaća je društva sagraditi i uzdržavati „Hrv. društveni dom“ u Sisku, u kojem bi se dalo oklonište hrvatskim društvima i hrvatskim prosvjetnim institucijama u Sisku, da time posluže svima kulturno prosvjetnim potrebama grada Siska, u koliko ista smjeraju na podizanje opće narodnog i društvenog prosvjećivanja, kao i gojenju plemenitih nastojanja domaćih humanitarnih društava. To će se postići podizanjem pučke čitaonice i knjižnice, kao i besplatnom menzom za vrijedne, ali siromašne učenike i učenice „državne realne gimnazije u Sisku“, obdržavanjem pučko prosvjetnih predavanja, poučnih predstava, koncerata, gojenjem glazbene i kazališne umjetnosti itd.“³⁵

Već sljedeće godine Odbor kupuje kuću od nasljednika Nikole Šipuša, koja je odgovarala najnužnijim potrebama Društva jer se zgrada nalazi u centru grada, posjeduje vrt i dovoljno je čvrsta, što omogućava nadogradnju drugog kata. Dana 29. kolovoza 1932. g. održana je svečana sjednica Odbora u novom Domu na kojoj su izabrana tri pododbora: tehnički, financijski i čitaonički. Za pročelnika pododbora Knjižnice i čitaonice izabran je Rok Faget, trgovac šesirima. Knjižnica i čitaonica otvorena je 1. siječnja 1933. g. i napokon je ta važna ustanova dobila prikladan prostor u kojem se o njima vodila odgovarajuća briga.

³⁴ K pitanju „Društvenog doma“ u Sisku, Novi Sisački Glas, 7. ožujka 1909., str. /2/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 30

³⁵ HR-DASK-950 Društvo hrvatskog društvenog doma u Sisku 1926. - 1954. Pravila Društva..., 1931.

Čitaonica je bila smještena na prvom katu u srednjoj sobi do ulice i istovremeno je služila kao soba za sastanke Odbora. Lijevo od nje nalazila se knjižnica zajedno s društvom Akademičara. Nove prostorije Knjižnice i čitaonice uređene su besplatno, a očišćeno je i drvećem zasađeno čak i dvorište zgrade (Zorko, 1997: 32).

Na glavnoj godišnjoj skupštini Hrvatskog društvenog doma 1936. g. pročelnik pododbora knjižnice i čitaonice Rok Faget izvještava da knjižnica posjeduje 2679 knjiga, s godišnjim prirastom od 36 knjiga. Iz knjižnice je posuđeno 609 knjiga. Čitaonica je držala ukupno 26 novina i časopisa, od toga 6 dnevnih listova. U knjižnicu i čitaonicu bio je upisan 161 član. Knjižnica je bila pretplaćena na djela Antuna Radića, memoare Ante Trumbića, političku biblioteku i sva izdanja Matice hrvatske.

Glavni problem zgrade u koju se smjestio Hrvatski društveni dom bio je nedostatak dvorane za koncerte i zabave, što je odbor Doma riješio 30. rujna 1937. g. ugovorom o zamjeni kuće Hrvatskog društvenog doma i zgrade hotela Veliki kaptol s gospođom Marijom Fuchs. Na taj je način Odbor došao u vlasništvo zgrade u središtu grada s dovoljno prostora za sva društva, sobama za svratište, kavanu i restauraciju, prikladnom dvoranom s pozornicom za koncerte i zabave te prostorijama za Knjižnicu i čitaonicu (Zorko, 1997: 33).

Kao zanimljivost o funkcioniranju Knjižnice i čitaonice u sklopu Hrvatskog društvenog doma svjedoči napis u *Hrvatskim novinama* od 23. travnja 1938. g., u kojem se pozivaju nemarni članovi da vrate knjige, inače će ih se javno osramotiti i tužiti na sudu:

„Objavili smo svima, da je nevratanje knjiga čitaonice Hrvatskog doma jednako kao i nepovlasno prisvajanje tuđeg dobra, što nije dostojno čovjeka, tim više, što se ovakvim radom šteti imovina jedne hrvatske kulturne ustanove. I onda smo naglasili, da ćemo imena tih nemarnih čitača objaviti, pa smo zbog njihove indolentnosti prisiljeni to i učiniti, a ako i to ne pomogne utužit ćemo ih sudu.“³⁶

Hrvatski društveni dom nastavio je djelovati i u godinama prije Drugog svjetskog rata, pa je tako knjižnica Hrvatskog doma u 1940. godini posjedovala 2475 svezaka, prosvjetne i zabavne literature, koji su se posuđivali građanima uz naplatu. Glavna skupština Hrvatskog društvenog doma održana je i nakon Drugog svjetskog rata, 3. studenog 1945. g.

³⁶ Hrvatske novine, 23. travnja 1938., str. 2. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 33

4.8. Knjižnica Jugoslavenske čitaonice

U Sisku je u isto vrijeme s knjižnicom Hrvatskog doma djelovala knjižnica Jugoslavenske čitaonice. Osnovana je 21. studenog 1933. g. s namjerom da bude „centar sisačkog kulturnog života“, kako su objavile Narodne novine. Jugoslavenska čitaonica promicala je interese jugoslavenstva, a sisački tvorničar Petar Teslić i javni bilježnik, a budući ministar za socijalnu politiku i fizičko vaspitanje (1934.) i pravdu (1935.) Ljudevit Auer, kao pristaše jugoslavenstva, snažno su podupirali njezino djelovanje. Jugoslavenska čitaonica i njezini pobornici na umu su prije svega imali prosvjeđivanje građanstva i razvijanje snošljivosti između građana drugačijeg političkog i nacionalnog opredjeljenja.

O nacionalnom stanju i prilikama u gradu te važnosti Jugoslavenske čitaonice govorio je na njezinom otvaranju Petar Teslić:

„U današnje vrijeme rapidnoga napretka tehnike i kemije osjeća se manjak i kriza morala jače no ikada do sada. Tu krizu, najjaču u historiji čovječanstva, riješit će samo narod svjestan veličine i težine zadatka. I naša je dužnost da u svojoj sredini odgajamo ovakove ljude. Dužnost je ove čitaonice u prvom redu da kultivira snošljivost među građanstvom, pa da čitajući dnevnu štampu pratimo prilike ekonomske i političke u svijetu, kako ne bi zaostajali za ostalim narodima.

I najveći su narodi propali kad je u njih ponestalo nacionalne svijesti. Od sada se mogu mijenjati režimi i stranke, ali se mi u pogledu nacionalnosti više mijenjati ne možemo i ne ćemo. Stoga će i ime Jugoslavenska čitaonica biti onaj centar, oko koga će se okupljati naša inteligencija, naša omladina i naš radnik da porade u drugarskom ophođenju na slavi i veličini naše zajedničke jugoslavenske otadžbine. Time otvaram ovu našu čitaonicu i izrazujem naročitu hvalu svima, koji su se oko osnivanja jugoslavenske čitaonice zauzimali...“³⁷

U zadnjoj godini postojanja, 1940., fond knjižnice Jugoslavenske čitaonice sadržavao je 847 svezaka poučno-zabavnog karaktera i posuđivao se članovima uz naplatu.

³⁷ Jugoslavenska čitaonica u Sisku, Narodne novine, 21. novembra 1933., str. 2. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 35

4.9. Knjižnice kulturno-prosvjetnih društava

Razna su sisačka kulturno-prosvjetna društva, klubovi i udruge između dva rata u svojim pravilima društava isticala potrebu osnivanja knjižnica i čitaonica. Često ih je osnivala mlada inteligencija, đaci i studenti.

Đačko literarno društvo „Polet“ bilo je prvo takvo društvo koje se istaknulo. Djelovalo je u Državnoj realnoj gimnaziji u Sisku od školske godine 1921./22. do školske godine 1931./32. Prvi predsjednik bio je učenik tada najstarijeg V. razreda Stjepan Rapić, kasnije sveučilišni profesor veterine u Zagrebu. Zadaća Društva bila je njegovanje lijepe književnosti među učenicima, pa članovi održavaju sastanke na kojima čitaju svoje sastavke, raspravljaju o književnosti i tako produbljuju svoju naobrazbu i vježbaju govorništvo. Đačko literarno društvo „Polet“ imalo je vlastitu knjižnicu čiji je fond sadržavao 858 djela domaće i strane književnosti.³⁸

Godine 1929. u Sisku je formirano prvo studentsko društvo - Udruženje sisačkih akademičara, poznato pod nazivom U.S.A. Udruženje je organiziralo brojna znanstvena i politička predavanja s diskusijama, a članovi su istovremeno djelovali u ostalim građanskim i radnim društvima šireći marksističke i revolucionarne ideje u vrijeme najžešće diktature Karađorđevića (Biličić, 1970: 57). Članovi udruženja su organizirali priredbe i koncerte, osnovali i vlastitu knjižnicu, a putem *Sisačkog Glasa* obratili su se 12. ožujka 1932. g. za pomoć građanima Siska:

„Udruženje sisačkih akademičara pristupa ostvarenju jednog od svojih vitalnih ciljeva a to je uspostavljanje društvene knjižnice i čitaonice. Udruženje kao takovo nije bogato, te ne može samo mnogo da žrtvuje u tu svrhu pa se stoga obraćamo na sisačko građanstvo da nas podupre u tom nastojanju. Apeliramo na građanstvo, da oni koji mogu a voljni su žrtvovati po koji primjerak iz svojih privatnih knjižnica da nam ga daruje te da na taj način pridonesu svoj obol za usavršavanje i upotpunjavanje znanja sisačkih studenata, koji će im za to biti vječno zahvalni.“³⁹

³⁸ HR-DASK-123 Državna realna gimnazija u Sisku, Jubilarno izvješće..., Sisak, 1944., str. 19.

³⁹ Apel na sisačko građanstvo, *Sisački Glas*, 12. ožujka 1932., str. 2. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 36.

Redarstvo nije moglo spriječiti okupljanja i razbiti djelovanje studentske omladine pa je Udruženju sisačkih akademičara zabranjen rad u prosincu 1937. g. Ipak, studenti su se ponovno organizirali i 14. siječnja 1939. g. pokrenuli Sisački Akademski Klub „Ante Radić“. Klub je djelovao pod pokroviteljstvom HSS-a samo formalno, a i dalje nastavio širiti marksističke i revolucionarne ideje. U Pravilima prilikom osnivanja Kluba stoji da je jedna od svrha društva uređenje društvene čitaonice i knjižnice, kojima bi smjeli pristupiti članovi Kluba.⁴⁰ Rad Sisačkog Akademskog Kluba „Ante Radić“ zabranjen je pred sam početak Drugog svjetskog rata.

4.10. Radničke čitaonice

Već 1919. g. u Sisku i okolnim selima počinju djelovati KPJ i SKOJ. Započinje organiziranje radnika mnogobrojnih sisačkih tvornica u radničke sindikate, a sve veći utjecaj KPJ i SKOJ-a na radničku klasu i omladinu vidljiv je u nizu ekonomskih i političkih štrajkova, demonstracija i sukoba, koji će obilježiti krizna vremena 20-ih i 30-ih godina 20. st. Već od početka 20-ih godina radnici drvodjelci, željezničari i dr. osnivaju vlastite sindikalne podružnice koje djeluju u sklopu Nezavisnih sindikata. Nizom štrajkova, pa i sukoba radnika i žandara, žarištima radničkog pokreta postale su Tvornica tanina, Drachova pilana i Tvornica kože, a komunisti članovi Nezavisnih sindikata potiču radničke pokrete i štrajkove (Janjatović, 1974: 83).

Pod rukovodstvom Partije u mnogim su selima djelovala društva Seljačke sloge u kojima se okupljala napredna seoska mladež. Tako je društvo Seljačke sloge u selu Žabno pored Siska imalo bogatu knjižnicu s velikim izborom knjiga, između ostalog i ilegalnu literaturu. Raspuštanjem društva knjižnica nije propala, nego ju je Partija preselila u Vatrogasno društvo u Selima, gdje je i dalje bila u upotrebi (Biličić, 1970: 59).

U vremenu neposredno prije početka Drugog svjetskog rata čitaonice i knjižnice su i dalje bile jedan od najboljih načina informiranja građanstva o stanju u zemlji i svijetu.

⁴⁰ Pravila Sisačkog Akademskog Kluba „Ante Radić“ u Sisku donesena 14. siječnja 1939., a odobrena 1. ožujka 1939. godine u Zagrebu. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 37.

Prvu radničku knjižnicu u Sisku osnovala je 1938. g. podružnica Hrvatskog radničkog saveza. Karakter knjižnice bio je prosvjetni, pa njezini pokretači u *Hrvatskim novinama* od 25. lipnja 1938. g. mole imućne građane da pomognu prosvjetu siromašnog radništva tako što će ih pokretači knjižnice posjetiti i od njih prikupiti knjige za radničku knjižnicu.

Druga radnička čitaonica osnovana je 1940. g. na inicijativu partijske organizacije u Tvornici tanina. Ideja je prihvaćena s namjerom privlačenja radničke klase pa je tvornica za čitaonicu nabavila inventar, kupila knjige (prorežimske) i plaćala mjesečnu članarinu. U tvorničkoj čitaonici održani su brojni radnički i komunistički sastanci, a koristio ju je i Sisački Akademski Klub „Ante Radić“. Radničku čitaonicu u Tvornici tanina veoma brzo primijetila je i policija koja ju je stalno nadzirala i ometala u radu pa je uskoro i prestala s radom (Biličić, 1970: 64).

Godine 1940. zabilježeno je postojanje još jedne radničke knjižnice. Knjižnica povjereništva Radničke komore u Sisku posjedovala je 162 knjige poučno-zabavnog karaktera, a posuđivale su se članovima Komore (Zorko, 1997: 38).

Nakon Drugog svjetskog rata obnovljeno je djelovanje nekih knjižnica i čitaonica, ali one gube obilježja čitaoničkih društava s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća. S vremenom se one pretvaraju u gradske ili mjesne knjižnice i čitaonice. Gradska knjižnica osnovana je u Sisku već 10. lipnja 1945. g. Knjižnica je posjedovala 2436 svezaka na domaćim i 1358 svezaka na stranim jezicima, sve tiskane prije 1941. g. Bila je otvorena za članove 2 puta tjedno (srijedom i nedjeljom), a vodio ju je kao privremeni knjižničar gimnazijski profesor Rudolf Binderer. Izrađivao se i katalog koji je sadržavao broj knjiga, pisca, naslov, vrstu štiva, broj stranica, uvez, nakladu i godinu izdanja, što je dokaz stručnosti knjižničara (Zorko, 1997: 40).

Gradska knjižnica bila je preteča Narodne knjižnice i čitaonice Sisak, koja je osnovana rješenjem Narodnog odbora Sisak i od 1950. g. djeluje do danas.

5. Zaključak

Godina 1869. početak je razvoja tiskarstva u Sisku. Vojni Sisak je kao dio Vojne Krajine bio pod austrijskim zakonima pa ga nisu zahvaćali cenzorski zakoni, koji su vladali u Banskoj Hrvatskoj, te se pokazao kao pogodno mjesto za oporbenu djelovanje Narodne stranke u borbi protiv nepovoljne situacije nastale Hrvatsko-ugarskom nagodbom. Iako list *Zatočnik* nije bio lokalnog karaktera, Sišćani su ga prihvatili kao vlastitog, što je bio zametak daljnjeg tiskarskog i novinskog razvoja krajem 19. i početkom 20. stoljeća

Iako su pojedini tiskari bili poduzetnici, koji su sa svojim klijentima održavali strogo poslovne odnose, veliki utjecaj na tiskare i njihovo poslovanje, sve do kraja razdoblja obrađenog u ovom radu, i dalje je imala politika. Novine, ali i ostala izdanja, primjerice satirični i humoristični listovi, pisali su i obrađivali različite lokalne, ali i regionalne i državne teme sa stranačkih linija. U korak s političko-društvenim razvojem slijedio je i onaj kulturni, a knjižare pojedinih sisačkih tiskara postala su mjesto okupljanja političkih istomišljenika. Kao posljedica javlja se potreba za osnivanjem čitaonica i knjižnica kao mjesta okupljanja tih istih ljudi. Dodatni razlog njihova osnivanja i pokretanja bilo je prosvjeđivanje građanstva u gradu trgovine, obrta i sve brže napredujuće industrije, zbog koji je kulturna komponenta gradskog života bile uvelike zanemarena.

Djelovanje sisačkih tiskara s kraja 19. i iz prve polovice 20. stoljeća, te knjižnice i čitaonice koje su nastale kao posljedica djelovanja sisačkih tiskara, nakladnika i urednika, utječu i na današnji Sisak. Mnogobrojni istraživači i dalje istražuju povijesne izvore i pretražuju muzejske i arhivske zbirke u potrazi za novim informacijama i zanimljivostima vezanim uz djelovanje najistaknutijih osoba ovog povijesnog razdoblja grada. Pišu se monografije, članci i prikazi, organiziraju izložbe i predavanja, jer ovo razdoblje povijesti grada Siska stalna je inspiracija.

Izvori:

(svi korišteni izvori čuvaju se u Državnom arhivu u Sisku)

1. HR-DASK-123 Državna realna gimnazija u Sisku, Jubilarno izvješće..., Sisak, 1944.
2. HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Narodne čitaonice“ u Sisku, kut. 1
3. HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Hrvatske čitaonice“ u Sisku, kut. 1
4. HR-DASK-950 Društvo hrvatskog društvenog doma u Sisku 1926. - 1954. Pravila Društva..., 1931.

Literatura:

1. Biličić, B. O razvoju partije i radničkog pokreta u Sisku između dva rata, Riječi, 1970., br. 3., str. 47-67.
2. Čakširan, V. Vojni Sisak = Militar Sissek. Sisak: Gradski muzej, 2009.
3. Goldstein, I. Hrvatska povijest. Zagreb: Novi Liber, 2003.
4. Golec, I. Tiskarstvo, izdavaštvo i knjižarstvo Petrinje (1881 - 1991). Zagreb: Ogranak MH Petrinja, 1992.
5. Golec, I. Vojni komitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno kulturno središte Banske krajine (1777.-1871.). Sisak: Državni arhiv u Sisku, 2003.
6. Horvat, R. Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj. Zagreb: AGM, 1994.
7. Janjatović, B. Sindikalni pokret u Sisku u razdoblju između dva svjetska rata. // Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941 / ur. odbor: Katarina Babić, Bartol Biličić ... [et al.]. Sisak: Muzej Sisak; Zagreb: IHRPH, 1974., str. 75-88
8. Kolar Dimitrijević, M. Industrijski razvoj Siska u međuratnom razdoblju s posebnim osvrtom na strukturu i položaj radničke klase. // Sisak i Banija u revolucionarnom

- radničkom pokretu i ustanku 1941 / ur. odbor: Katarina Babić, Bartol Biličić ... [et al.]. Sisak: Muzej Sisak; Zagreb: IHRPH, 1974., str. 17-54.
9. Kolar Dimitrijević, M. Prilog gospodarskoj povijesti Siska između dva svjetska rata. Sisak: Državni arhiv, 2005.
 10. Kovač. F. Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetgodišnjici. Sisak, 1925.
 11. Križanić, N. Pučko školstvo u Sisku do 1945. godine. // Arhivski vjesnik, god. 40 (1997) str. 199-223
 12. Kušanić, N. Industrijski pogoni u Sisku do kraja Drugoga svjetskoga rata : šetnja kroz arhivsko gradivo. Sisak: Državni arhiv, 2011.
 13. Maroević, I. Sisak, grad i graditeljstvo. Sisak: Matica hrvatska Sisak, 1970.
 14. Matovina, M. Pučki kalendar „Ljudevit Posavski“. Sisak : Sisački glasnik, 1994.
 15. Matovina, M. Pučki kalendar „Ljudevit Posavski“. Sisak : Sisački glasnik, 1995.
 16. Obradović, D. Sisak sa starih razglednica. Sisak: Radio Sisak, 1996.
 17. Obradović, D. Moć ljubavi : zavičajnici - Janko Dujak. Sisak: Gradski muzej, 2017.
 18. Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a)
 19. Obradović, D. Povijest tiskarstva u Sisku 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (b)
 20. Rukopisna ostavština Fabijana Kovača. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2008.
 21. Slukan Altić, M. Povijesni atlas gradova : Sv. 2 : Sisak. Sisak: Državni arhiv; Zagreb,: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2012.
 22. Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata: Knj. 3. : Od početka Hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb: Školska knjiga, 2008.
 23. Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica, 1997.
 24. Zorko, Đ.; Jagačić Borić, J. Sisački biografski leksikon. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 2006.

Povijest tiskara, knjižnica i čitaonica u Sisku od 1869. do 1940. godine

Sažetak

Od druge polovice 18. st. Sisak doživljava gospodarski procvat zahvaljujući plovnom putu, koji je povezivao Podunavlje s lukama na Jadranskom moru. S vremenom se grad razvija na društvenom i kulturnom planu, a Vojni Sisak kao zasebni dio, postat će nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. g. važan politički centar cijele Hrvatske zbog liberalnijih tiskovnih zakona, koji su u njemu vladali. Među izdanjima sisačkih tiskara posebno se ističu novine kao sredstvo političke borbe. Tiskare i knjižare najistaknutijih sisačkih tiskara postale su mjesta okupljanja političkih istomišljenika, a kako bi se zadovoljila potreba za mjestima okupljanja sve većeg broja ljudi okupljenih oko zajedničkog političkog ili društvenog cilja, razna prosvjetna i kulturna društva pokreću knjižnice i čitaonice.

Ključne riječi: Sisak, tiskara, novine, knjižnica, čitaonica

The history of printers, libraries and reading rooms in Sisak during the period from 1869 to 1940

Summary

Ever since the second half of the 18th century Sisak has been experiencing an economic growth thanks to the waterway connecting the Podunavlje region with Adriatic ports. With time the city has developed both on a social and cultural level while after the Croatian-Hungarian

settlement of 1868, Vojni Sisak (Militar Sissek), a separate part of the city, was about to become an important political center of Croatia thanks to its more liberal printing laws. Among the publications of the Sisak printers newspapers are of special importance as a means of political struggle. Printing houses and libraries of the most prominent Sisak printers became gathering places for politically like-minded individuals and in order to satisfy the need of housing a growing number of people rallied around a common political or social goal many educational and cultural societies started opening libraries and reading rooms.

Key words: Sisak, printer, newspaper, library, reading room